

**Nobels fredspris - og
diplomatiske forviklinger**

Tysk-norske forbindelser i kjølvannet av
Ossietzky-saken

Elisabeth Thue

**INSTITUTT FOR
FORSVARSTUDIER**

Innhold

Innledning	7
Tyske reaksjoner på Ossietzkys fredsprisandidatur	8
Bakgrunn	8
Aktørmangfold og strategikaos	8
Hamsun går til felts mot Ossietzkys kandidatur	10
Görings og Goebbels ulike strategier	11
Fikk Nobelkomitéen kalde føtter?	13
Oppsummering	15
Tyske reaksjoner på at Ossietzky fikk fredsprisen	17
En tysk démarche	17
Utreiseforbud for Ossietzky og forbud mot å motta Nobelpriser	18
Ingen økonomisk konflikt	20
Diplomatisk konflikt mellom Norge og Tyskland	20
Norsk uteblivelse i Lübeck og Nürnberg	23
Utviklingen av den tysk-norske konflikten	25
Sammenfattende betraktninger	29
Fredsprisen til Ossietzky og forholdet mellom diplomati og politisk maktelite	31
Brudd eller kontinuitet i det tyske utenriksdepartementets makt? Hva viser Ossietzkysaken?	32
Kulturkonflikt og tillitskrise	36
Konklusjon	40
English summary The Peace Prize for Ossietzky and Norwegian-German relations	43
Noter	47

Innledning

Den 23. november 1936 utropte Den norske Nobelkomitéen Carl von Ossietzky til fredsprisvinner for 1935.¹ Beslutningen var oppsiktsvekkende. Tyskeren Carl von Ossietzky var kjent som samfunnskritisk journalist og hadde vært redaktør for det venstreintellektuelle tidsskriftet *Die Weltbühne*. Han var blitt dømt for landsforræderi under Weimarrepublikken for å ha trykket en artikkel som avslørte at Tyskland bygget opp et hemmelig flyvåpen. Etter nazistenes maktovertakelse ble Ossietzky arrestert og satt i konsentrasjonsleir. For første gang siden utdelingen av Nobels fredspris tok til i 1901, ga Nobelkomitéen prisen til en politisk opposisjonell.

Hvordan reagerte tyske myndigheter på at Ossietzky ble foreslått til fredsprisen? Hva gjorde de for å forhindre hans kandidatur? Og hvordan reagerte de da Ossietzky fikk fredsprisen? Fikk fredsprisutdelingen konsekvenser for forholdet mellom Tyskland og Norge? Det er problemstillingene for denne artikkelen.²

Disse problemstillingene har ikke blitt behandlet i forskningen tidligere, til tross for at litteraturen om Ossietzky er fyldig. På tysk side er det blitt skrevet et stort antall Ossietzkybiografier.³ Det er også laget framstillinger om det tyske emigrantmiljøets kampanje for at Ossietzky skulle få fredsprisen.⁴ Noe forskning er gjort på de engelske, de nederlandske og de svenske reaksjonene på at han fikk fredsprisen.⁵ På norsk side har det blitt skrevet mye om den heftige norske debatt som Ossietzkys fredspriskandidatur foranlediget.⁶

En klar svakhet ved tidligere framstillinger er at tyske forfattere ikke har tatt i bruk norske kilder, mens norske forfattere i tilsvarende liten grad har tydd til tyske kilder og tysk litteratur. Denne framstillingen har derfor som mål å bygge bro mellom de to landenes forskning. Den knytter kilder og litteratur fra de to landene sammen og er tuftet på et langt bredere utvalg av kilder enn det som hittil har vært tilfelle i norsk forskning.⁷ Artikkelen vil gi et nytt perspektiv på fredsprisutdelingen til Ossietzky samt kaste lys over forholdet mellom Tyskland og Norge på 30-tallet.

Tyske reaksjoner på Ossietzkys fredspriskandidatur

Bakgrunn

Ideen om å foreslå Ossietzky til Nobels fredspris oppstod i 1934 blant hans venner og kollegaer som var dratt i eksil etter Hitlers maktovertakelse. Denne såkalte «Freundeskreis Ossietzky» (Ossietzkys vennekrets) arbeidet intenst og effektivt i kulissene for at Ossietzky skulle bli tildelt fredsprisen. I 1935 førte kampanjen til seks forslag på Ossietzky. På nyåret 1936 begynte forslagene på Ossietzky å strømme inn. De kom blant annet fra en rekke framtrædende akademikere og fra grupperinger i nasjonalforsamlingene i en rekke land, deriblant fra Arbeiderpartiets stortingsgruppe og sentralstyre. I alt kom det inn 86 forslag fra nesten 700 personer.⁸

På det tidspunktet da Ossietzky ble foreslått til fredsprisen var forholdet mellom Tyskland og Norge dominert av de viktige økonomiske forbindelsene mellom de to landene. Tyskland importerte mineraler, hvalolje og fisk fra Norge, mens Norge importerte jern, stål, maskiner og tekstiler fra Tyskland. Selv om en dyp ideologisk kløft skilte de to landene etter Hitlers maktovertakelse i 1933, fikk dette i første omgang lite utslag i praktisk politikk. Riktignok var Norges tradisjonelle kulturelle orientering mot Tyskland i ferd med å bli mindre. Tyskere klaget innimellom over norske presseoppslag, og nordmenn irriterte seg over tysk nazistisk propaganda. Alt i alt var forholdet de to landene i mellom likevel korrekt og lite spent.

Aktørmangfold og strategikaos

Ossietzkys fredspriskandidatur fikk ingen innvirkning på forholdet mellom Tyskland og Norge fram til fredsprisutdelingen i 1936. Kandidaturet førte

riktignok til enkelte tyske reaksjoner fra og med september 1934, men de var spredte, få og lite effektive.

Hovedårsaken til at tyske myndigheter ikke reagerte kraftigere var nok først og fremst at de anså det som usannsynlig at Ossietzky skulle bli tildelt fredsprisen.⁹ Det var ikke uten grunn at de foretok en slik vurdering. Ossietzky skilte seg grunnleggende fra tidligere fredsprisvinnere. Han var med sine 45 år yngre enn de fleste fredsprisvinnere til da. Han hadde aldri offentliggjort noen bok eller samling av offentlige skrifter. Nobelkomitéens medlemmer måtte derfor lete seg igjennom 20 gamle årganger av aviser og tidsskrifter hvor mange av Ossietzkys arbeider var skrevet under pseudonym. Inntil 1934 hadde Nobels fredspris blitt utdelt for pasifistisk og filantropisk virksomhet og til kjente statsmenn. Ikke bare hadde Ossietzky brutt med den organiserte pasifismen i begynnelsen av 20-årene. Han hadde også blitt dømt for landsforræderi allerede under Weimarrepublikken og satt fengslet i sitt hjemland. Aldri før hadde Nobelkomitéen truffet en beslutning på tvers av en statsmakt.¹⁰

Når de tyske reaksjonene var få og lite effektive skyldtes det likevel ikke bare at tyske myndigheter hadde liten tro på at Ossietzky ville bli fredsprisvinner. De tyske reaksjonene på Ossietzkys fredspriskandidatur illustrerer hvor kaotisk beslutningsprosessen i Det tredje riket var. Et stort antall aktører var blandet inn i saken, uten at noen av disse hadde ansvaret for å samordne reaksjonene. Resultatet ble et mangfold av reaksjoner som tildels forfulgte motstridende mål.

Av de aktørene som reagerte på Ossietzkys fredspriskandidatur, førte diplomatene den forsiktigste linjen. I perioden 1934-1936 nøyde de tyske diplomatene seg for det første med muntlige protester overfor regjeringer i land der parlamentsmedlemmer hadde foreslått Ossietzky til fredsprisen. For det andre prøvde den tyske sendemannen i Oslo gjentatte ganger å påvirke Nobelkomitéen indirekte gjennom en mellommann til å la være å velge Ossietzky som fredsprisvinner. Det tyske utenriksdepartementet innså den begrensede effekten disse reaksjonsformene hadde. Likevel mente det at man i det minste «*im aufklärenden Sinne*» (for opplysningens skyld) måtte utøve innflytelse på Nobelkomitéens medlemmer.¹¹

I 1934 og 1935 ser vi flere eksempler på at diplomatiet prøvde å dempe andre tyske aktørers reaksjoner på fredsprisutdelingen. Både i 1934 og 1935 dukket det opp oppslag i den utenlandske pressen om at Ossietzky ble mishandlet i konsentrasjonsleiren. Gestapo tok derfor initiativet til to legeundersøkelser av Ossietzky. Rapporter om undersøkelsene der Ossietzkys helsetilstand ble beskrevet som god, ble sendt til det tyske utenriksdepartementet. Der ser de ut til å ha strandet. Også et lite flatterende skriv om Ossietzky som Gestapo forfattet høsten 1934, støvet ned i det tyske utenriksdepartementets skuffer. Skrivet var egentlig beregnet på Nobelkomitéen.¹²

Diplomatenes forsiktighet kan forklares ut fra de strenge normene for akseptabel adferd som hersket i det internasjonale diplomatiske miljøet. En slik norm sa at diplomater ikke skulle blande seg inn i et annet lands indre politiske forhold. Det ville være et brudd på denne normen om diplomatene åpenlyst prøvde å påvirke Nobelkomitéens beslutning.

Hamsun går til felts mot Ossietzkys kandidatur

Oppmerksomheten rundt Ossietzky og hans fredspriskandidatur økte sterkt i 1936. I tråd med dette ble de tyske myndigheters reaksjoner kraftig intensivert. Den økte oppmerksomheten skyldtes paradoksalt nok først og fremst Knut Hamsun.

Den 22. november 1935 rettet Hamsun et kraftig angrep på Ossietzky i *Aftenposten* og *Tidens Tegn* der han beskyldte Ossietzky for å være en landsforræder. Samme dag gikk Nordahl Grieg ut i *Dagbladet* og forsvarte Ossietzky. Grieg mente at Ossietzky slett ikke var noen landsforræder, men en fredsvenn som var blitt sperret inne fordi han var ubekvem for myndighetene. Han anklaget Hamsun for å bryte tradisjonen med at norske diktere bekjempet urettferdighet og undertrykkelse og påpekte at Hamsun hadde angrepet en konsentrasjonsleirfange uten mulighet til å forsvare seg. Dermed startet en voldsom norsk debatt. Diskusjonen spredte seg fra avisene til Den norske Forfatterforening og Det norske Studentersamfund.

Debattantene delte seg raskt i to leire. Forfattere som Undset, Øverland, Hoel, Krog, Borgen, Duun, Falkberget m.fl. samt 300 studenter undertegnet opprop mot Hamsun. *Arbeiderbladet* og *Dagbladet* ble medier for dem som kritiserte Hamsun. Hamsun hentet derimot støtte i Den konservative Studenterforening, fra gymnassamfunnene i Oslo unntatt de på østkanten, fra *Tidens Tegn*, *Aftenposten* og *Nationen*.

Den tyske legasjonen i Oslo var fortvilet over den norske pressepolemikken som fulgte Hamsuns artikkel. Ossietzkys navn fylte avisenes spalter. Legasjonen mente at oppslagene var indirekte reklame for Ossietzky og gjorde derfor alt for å stoppe debatten.¹³

Også Ossietzkys vennekrets oppdaget etterhvert den positive effekten Hamsuns artikkel hadde for dens fredspriskampanje. Hamsuns angrep på Ossietzky bidro kanskje mer enn noe annet til å skape stor blest om Ossietzkys kandidatur.¹⁴

Görings og Goebbels ulike strategier

Lederen for Ossietzkys vennekrets, Hilde Walter, spekulerte en del både fra sitt eksil i Paris og etter krigen omkring de tyske reaksjonene på Ossietzkys fredspriskandidatur. Hun har uten å belegge det hevdet at Hamsuns artikkel var et tysk bestillingsverk. Hun har også hevdet at Goebbels og Göring i 1936 lot det bli oppstilt motkandidater som skulle konkurrere ut Ossietzky til fredsprisen. Disse kandidatene var ifølge Walter rasehygienikeren Alfred Plötz, stifteren av de moderne olympiske leker, Pierre De Coubertin og Prins Carl av Sverige. Kildene sier lite på dette området. Sikkert er det at det er umulig å trekke så bastante konklusjoner som det Walter har gjort.¹⁵

Görings og Goebbels' reaksjoner på Ossietzkys fredspriskandidatur i 1936 kom ellers tildels til å stå i motsetning til hverandre. I anledning åpningen av valgkampen den 11. mars 1936 holdt Goebbels en tale i radioen der han påpekte at en landsforræder var foreslått til fredsprisen og kom med følgende klare trussel mot Ossietzky:

*Det er bedre at hodet til en landsforræder faller i fredstid enn at mange hundre landsmenn mister livet i krigen på grunn av ham. Derfor: Av med hodet!*¹⁶

Göring fulgte en adskillig mer forsiktig linje enn Goebbels. I mai 1936 fikk Göring beskjed om at Ossietzky kunne komme til å dø når som helst. Dette stilte Göring i et alvorlig dilemma med hensyn til hva som skulle gjøres med Ossietzky. Dersom Ossietzky døde i konsentrasjonsleiren ville Tyskland kunne bli utsatt for voldsom kritikk fra utlandet. Hvis tyske myndigheter derimot valgte å løslate Ossietzky, ville det kunne se ut som Tyskland lot seg styre av utenlandsk press, og Ossietzky ville kunne komme til å avsløre hvordan forholdene i de tyske konsentrasjonsleirene var. Samme hva Göring foretok seg ville Tyskland altså bli gjenstand for ubehagelig oppmerksomhet i utlandet. Göring valgte derfor en kompromissløsning. Ossietzky ble overført til et fengselssykehus hvor han fikk grundig legebehandling, men ble strengt overvåket.¹⁷

Etterhvert som fredsprisutdelingen nærmet seg, besluttet Göring likevel å løslate Ossietzky. Den 7. november ble Ossietzky overført til et privat-sykehus i Berlin.¹⁸ Göring forsøkte uten hell å løse sitt dilemma ved å overtale Ossietzky til å si fra seg Nobelprisen og lokket med en månedlig livrente.¹⁹

Selv om diplomatiet, Göring og Goebbels hadde det felles mål å forhindre Ossietzky i å få fredsprisen, var den strategien de fulgte altså vesensforskjellig. Mens Goebbels skrek: «*Kopf ab!*» (*Av med hodet!*) i radioen, forsøkte Göring å redde Ossietzky fra døden og den utenlandske opinions oppmerksomhet. Også diplomatiet var opptatt av å holde saken på lav flamme.

I to tilfelle forteller kildene at tyske myndigheter prøvde å bruke nordiske aviser for å påvirke Nobelkomitéens beslutning.

I september 1936 dukket det opp et merkelig intervju med Ossietzky i *Berlingske Aftenavis*. Intervjueren Wolf-Jørgensen fortalte at han hadde fått møte Ossietzky i regi av Gestapo. Wolf-Jørgensen framstilte Ossietzky som

en nylig overbevist nazist. Intervjuet var åpenbart falsk.²⁰ Gestapos hensikt med intervjuet må ha vært å forvirre forslagsstillerne på Ossietzky og Nobelkomitéen slik at ikke Nobelkomitéen torde å gi Ossietzky fredspri- sen.

Det er også mulig at NSDAPs utenlandsorganisasjons utsending i Oslo, Günter Kern, medvirket til en lederartikkel i *Aftenposten* som uttalte seg negativt om Ossietzky.²¹

Alt i alt var de tyske reaksjonene på Ossietzkys fredspriskandidatur svært få i 1934 og 1935, men adskillig flere i 1936. Det er tydelig at tyske myndigheter må ha sett mer alvorlig på Ossietzkys kandidatur i 1936. Var reaksjonene effektive? Gjorde de noe inntrykk på Nobelkomitéen?

Fikk Nobelkomitéen kalde føtter?

Den 20. November 1935 besluttet Nobelkomitéen at ingen fredspris skulle deles ut det året. Den tyske legasjonen i Oslo og medlem av Ossietzkys vennekrets, Willy Brandt mente den manglende fredsprisutdelingen skyldtes at Nobelkomitéen hadde tenkt å gi fredsprisen til Ossietzky, men ikke våget på grunn av tysk press.²² Den tyske historikeren Elke Suhr har i ettertid støttet denne påstanden.²³ De svake tyske reaksjonene i 1934 og 1935 tatt i betraktning virker denne hypotesen lite sannsynlig.

Mer plausibel synes hypotesen til forfatteren av Hamsuns biografi, Robert Ferguson. Han skriver at Nobelkomitéen ikke ønsket å gi Ossietzky fredsprisen fordi utenriksminister Koht og tidligere utenriks- og statsminister Mowinckel var medlemmer av komitéen og ikke ønsket at Nobelkomitéens beslutning skulle forveksles med offisiell norsk utenriks- politikk.²⁴ Det kan også tenkes at Nobelkomitéen fryktet tyske reaksjoner i etterkant av en fredsprisutdeling.

Alle disse resonnementene står imidlertid i motsetning til dagboksno- tater og to brev som Halvdan Koht har etterlatt. Disse er de eneste kildene til Nobelkomitéens hemmelige møte. Koht forteller at Ossietzky ikke var en aktuell fredspriskandidat i 1935 fordi komitéens medlemmer var av den

oppfatning at Ossietzky ikke hadde drevet virkelig fredsarbeid. Den tyske legasjonen i Oslo var altså ikke alene om å anse Ossietzkys kandidatur som uvanlig. Årsaken til at ingen fredspris ble delt ut var ifølge Koht at komitéens medlemmer som så ofte tidligere ikke kunne enes om noen av de andre kandidatene.²⁵

Det er altså grunn til å betvile at tysk press hadde innvirkning på Nobelkomitéens beslutning i 1935. Hva så i 1936?

De tyske reaksjonene på Ossietzkys Nobelpriskandidatur fikk tre av Nobelkomitéens medlemmer til å ta forholdsregler. Den ene av dem var Nobelkomitéens formann, Fredrik Stang. Etter intervjuet med Ossietzky i *Berlingske Aftenavis* fikk han Nobelinstituttets konsulent, Frede Castberg, til å oppsøke Hilde Walter i Genève. Stang ville forsikre seg om at Ossietzky ikke var blitt nazist. Også de tyske myndighetenes fokusering på at Ossietzky var landsforræder ser ut til å ha gjort et visst inntrykk på Stang. Han ønsket nemlig også å forvise seg om at Ossietzky ikke var kommunist og ikke hadde mottatt støtte fra utenlandske fonds.²⁶

Dagen før Nobelkomitéen skulle ta beslutningen om hvem som skulle få fredsprisen, var Stang fremdeles i tvil. Derfor oppsøkte han Castberg for å diskutere hva de tyske reaksjonene på en fredspris til Ossietzky ville bli. Castberg mente det ikke ville komme til noe diplomatisk brudd.²⁷

Det var neppe tysk press alene som forklarte Fredrik Stangs tvil. Viktig var nok også den opphetete norske debatten om Ossietzky. Konservative aviser og grupper hadde jo gått skarpt ut mot Ossietzkys kandidatur. En fredsprisutdeling ville ikke bare kunne irritere Tyskland, men også sette sinnene i kok innenlands. Dessuten var jo Ossietzky en helt ny type kandidat til fredsprisen. Når Stang så likevel gikk inn for Ossietzky, spilte nok Castbergs vurderinger og innhentete opplysninger en viktig rolle.

For Nobelkomitémedlemmene Koht og Mowinckel fikk frykten for tyske reaksjoner andre konsekvenser.

9. november trakk Halvdan Koht seg ut av Nobelkomitéen. Dette begrunnet han i et brev til komitéens formann med at stillingen som landets utenriksminister vanskelig lot seg kombinere med vervet i Nobelkomitéen. Fordi uenighet i Nobelkomitéen ikke kunne nedtegnes, ville det lett bli slik

at regjeringen ble gjort ansvarlig for komitéens avgjørelser. Dette ville legge bånd på komitéens valgfrihet.²⁸

Det er ikke tvil om at den utløsende årsaken til at Koht trakk seg ut av komiteen var Ossietzkys kandidatur. Hadde Koht blitt sittende i komitéen, ville han vært nærmest forpliktet til å stemme for Ossietzky. Ossietzky var jo foreslått til fredsprisen av Arbeiderpartiets sentralstyre og stortingsgruppe.

Kohts uttreden førte til at Mowinckel som tidligere stats- og utenriksminister også fant å måtte trekke seg fra Nobelkomitéen. Thalhaug og Tranmæl ble kalt inn som varamenn. Av disse var Tranmæl en sikker støttespiller for Ossietzkys kandidatur. Paradoksalt nok førte altså tysk press mot Nobelkomitéen til at Nobelkomitéen fikk et nytt, svært Ossietzkyvennlig medlem.

Et interessant spørsmål gjenstår. Hvorfor valgte Nobelkomitéens gjenværende medlemmer å gi Ossietzky fredsprisen i 1936 når en enstemmig komité hadde nedstemt kandidaturet året før? Vi må huske på at Nobelkomitéen hadde mottatt en overveldende mengde av forslag på Ossietzky i 1936. Dessuten hadde Ossietzkytilhengeren Martin Tranmæl trådt inn i Nobelkomitéen som varamann, og vennekretsens medlemmer hadde lagt press på Stang og Lange for å få dem til å stemme for Ossietzky.²⁹ I juli 1936 hadde «Internationale Arbeitsgemeinschaft der Nationalisten» fått lov til å bruke Nobelinstituttets lokaler i Oslo til en internasjonal nasjonalistkongress.³⁰ Kongressen hadde misbrukt Nobelinstituttets navn for å gi inntrykk av at Nobelinstituttet sympatiserte med dens virke. Medaljer og referater hadde blitt utstyrt både med nasjonalistkongressens og Nobelinstituttets navn. Kan hende var fredsprisutdelingen til Ossietzky en anledning for Den norske Nobelkomitéen til å klart markere sin avstandtagen til nasjonalsosialismen.

Oppsummering

De tyske reaksjonene på at Ossietzky var foreslått til fredsprisen var altså

relativt få, svake og dårlig samordnet. De fikk derfor ikke noen følger for forholdet mellom Tyskland og Norge. De tyske reaksjonene førte til en viss tvil i Nobelkomitéen, men kunne ikke forhindre at Ossietzky ble tildelt Nobels fredspris den 23. november 1936.

Når tyske myndigheter ikke reagerte sterkere skyldtes det dels at de anså det som usannsynlig at Ossietzky skulle få fredsprisen. Dels skyldtes det at den utenrikspolitiske beslutningsprosessen i det tredje riket var kaotisk. På den ene siden arbeidet det tyske utenriksdepartementet forholdsvis uforstyrret av de ytre omveltningene fram til 1938. På den andre siden oppstod det etter 1933 en rekke nye partiinstanser som hadde tildels overlappende myndighet med utenriksdepartementet og med hverandre.³¹ Dermed kom reaksjonene til å bli dårlig samordnet og de ulike aktørene til å handle tildels i strid med hverandre. Riktignok samlet både Goebbels, Göring, Gestapo og utenrikstjenesten seg om et felles mål: Å forhindre at Ossietzky fikk fredsprisen. Görings og Gestapos tiltak hadde imidlertid også en annen hensikt. De forsøkte å dekke over hvordan Ossietzky var blitt behandlet i konsentrasjonsleiren av hensyn til Tysklands rykte i utlandet.

Det var også stor forskjell mellom de midlene aktørene tok i bruk. De tyske diplomatene holdt seg innenfor de rammene som normer for diplomatisk framturen satte. De nøyde seg derfor med moderate muntlige protester på at Ossietzky var foreslått til fredsprisen. Göring, Gestapo og Goebbels benyttet seg derimot av adskillig mer utradisjonelle metoder: En uekte avisartikkel, trusler mot og overtalelse av Ossietzky o.s.v.

De tyske myndighetene befant seg i et vanskelig dilemma. Det gjaldt å ikke skape mer blest om Ossietzky og konsentrasjonsleirene. Hamsuns artikkel og den påfølgende debatten hadde allerede gitt Tyskland mye negativ oppmerksomhet. Dette betydde imidlertid at reaksjonene mot Ossietzkys kandidatur ikke kunne være åpenlyse.

Alt dette gjorde de tyske myndigheters reaksjoner mot Ossietzkys fredspriskandidatur lite effektive. Hva så da Ossietzky fikk prisen?

Tyske reaksjoner på at Ossietzky fikk fredsprisen

En tysk démarche

Den tyske regjering tar sterk avstand fra utdelingen av fredsprisen til Ossietzky. Det blir ikke sett bort fra at den norske regjeringen som sådan ikke er direkte delaktig. Likevel blir pristildelingen til en notorisk landsforræder av komiteen som er valgt av Stortinget, oppfattet som en bevisst og fornærmende utfordring mot Tyskland. Den tyske regjering forbeholder seg retten til å trekke de nødvendige konsekvenser.³²

Slik lød den tyske démarche³³ som sendemann Sahm framførte for utenriksminister Koht to dager etter at Ossietzky hadde fått fredsprisen. Samtidig dukket det opp likelydende presseoppslag i de ensrettete tyske avisene som ensidig fordømte fredsprisutdelingen.³⁴ Ingen av disse reaksjonsformene var særlig skarpe. Den tyske démarche forfattet av utenriksminister von Neurath løftet riktignok saken opp på diplomatisk nivå. Når det diplomatiske steget først var tatt, holdt Tyskland likevel en lav profil. En démarche var en dempet diplomatisk reaksjon av ren formell art. Tysklands démarche inneholdt imidlertid en trussel om at saken ville få videre konsekvenser. I det følgende skal vi se hvilke konsekvenser Tyskland trakk og hvordan Norge møtte disse tiltakene.

For Koht var det en lettelse at han hadde valgt å tre ut av Nobelkomitéen før prisutdelingen. Han kunne dermed påpeke overfor Sahm at den norske regjeringen og det norske Storting verken direkte eller indirekte hadde noe med beslutningen i Nobelkomitéen å gjøre. Nobelkomitéen var riktignok valgt av Stortinget, men var i sine beslutninger selvstendig. Ingen norsk statsmakt stod derfor til ansvar i denne saken.³⁵

Flere måneder så det ut som om tyske myndigheter hadde tatt Kohts svar til etterretning. Det tegnet til at fredsprisutdelingen ikke skulle få flere diplomatiske følger, men være en sak mellom Tyskland, Nobelkomitéen og Ossietzky.

Utreiseforbud for Ossietzky og forbud mot å motta Nobelpriser

Den 17. november 1936 hadde Hitler bestemt at dersom Ossietzky fikk fredsprisen skulle han miste sitt tyske statsborgerskap og ingen tysker skulle i framtiden få motta Nobels fredspris.³⁶

Det ble ingenting av tapet av statsborgerskap. Göring ga isteden Ossietzky utreiseforbud og forhindret ham dermed fra å dra til Oslo for å delta i Nobelfestelighetene. Årsaken til utreiseforbudet var frykt for at Ossietzky kunne skade Tysklands rykte i utlandet ved å fortelle om sine opplevelser i konsentrasjonsleiren.³⁷

Det ser ikke ut til at Hitler ble informert om Görings beslutning. Den tyske sendemannen i Oslo, Sahn, fikk nemlig på et senere tidspunkt vite av Hitler at Ossietzky bare kunne dra til Oslo, han ville da miste sitt statsborgerskap.³⁸ Denne episoden vitner om hvor kaotisk beslutningsstrukturen i Det tredje riket var. Görings og Hitlers kompetanseområder overlappet hverandre i saken, og de kommuniserte dårlig seg imellom. Episoden viser dessuten at Ossietzkysaken aldri var en av hovedsakene på den utenrikspolitiske dagsordenen i Tyskland.

Planen om å forby tyskere for all fremtid å motta Nobels fredspris ble derimot ikke satt ut i livet. Hitlers vedtak ble offentliggjort av Göring under et møte i riksdagen 30. januar 1937. Da ble det klart at forbudet gjaldt alle Nobelpriser, også de som ble utdelt i Sverige. Isteden hadde Hitler innstiftet en tysk nasjonalpris for kunst og vitenskap som årlig skulle utdeles til tre tyskere.³⁹

Det ser av kildene ut til at Den norske Nobelkomitéen forholdt seg relativt passivt til Hitlers resolusjon. Fredrik Stang og Christian Lange ville

ikke kommentere saken i norske aviser. Det ville heller ikke utenriksminister Koht eller tidligere Nobelkomitémedlem Mowinckel.⁴⁰ Nobelinstituttets konsulent, Wilhelm Keilhau, betegnet imidlertid i et intervju i Dagbladet Hitlers (sic!) tale som «*en rystende opplevelse*».⁴¹

I Sverige var imidlertid forargelsen over Hitlers resolusjon stor.⁴² Hvorfor valgte Hitler å ramme også Sverige?

Sikkert er det at Hitler fant liten støtte hos de øvrige tyske myndigheter til sanksjonen mot de svenske Nobelkomitéene. Både den tyske sendemann Sahn i Oslo, nestleder for politisk avdeling i det tyske utenriksdepartementet, Weiszäcker, utenriksminister von Neurath og Göring var meget betenkte.⁴³

Når Hitler likevel valgte å la resolusjonen omfatte både den norske og de svenske Nobelprisene var det av hensyn til den tyske opinionen. I den tyske offentligheten var det nemlig svært få som visste om skillet mellom den norske og de svenske prisene.⁴⁴

Hitler var imidlertid bare i liten grad i stand til å innskrenke Nobelkomitéens frihet i praksis. Nobelstiftelsen foretok nemlig en statuttendring som løste de praktiske problemene med at tyskere som fikk en Nobelpris ikke kunne hente den. Statuttendringen innebar at Nobelprisbeløpet i et slikt tilfelle gikk tilbake til hovedfondet etter et år.⁴⁵ De svenske Nobelkomitéene tildelte i tiden som fulgte flere Nobelpriser til tyske statsborgere.

Likevel benyttet Hitler muligheten til å spille den norske Nobelkomitéen et lite puss. Da den første tyske nasjonalprisen for kunst- og vitenskap skulle utdeles på partidagen i Nürnberg i september 1937, tilfalt den løytnant Filcher. Filcher hadde under Første verdenskrig drevet spionasje i Bergen sammen med den tyske journalisten Heltern.⁴⁶

Det viste seg imidlertid etterhvert at Hitler ikke nøyde seg med reaksjoner overfor Nobelkomitéen. Fredsprisutdelingen berørte riktignok ikke det handelspolitiske forholdet mellom Norge og Tyskland, men fikk derimot konsekvenser for de diplomatiske forbindelsene mellom Norge og Tyskland.

Ingen økonomisk konflikt

Det hadde vært nærliggende for Tyskland å sette iverk økonomiske sanksjoner mot Norge ettersom den økonomiske kontaktflaten mellom de to landene jo var svært stor. Sendemann Sahl sendte imidlertid et telegram til det tyske utenriksdepartementet der han frarådet dette på det sterkeste. Sahl foretok den interessante vurderingen at økonomiske sanksjoner ville ramme Tyskland selv i sterkere grad enn Norge. Han mente at Norge lett kunne erstatte tyske varer med varer fra konkurrerende land, mens norske råvarer var uunværlige for Tyskland. Sahl foreslo likevel at Tyskland som et svar på fredsprisutdelingen skulle annonsere at den tyske hvalflåten skulle bygges ut. En slik trussel ville være effektiv ettersom Tyskland var det viktigste avsetningsmarkedet for norsk hvalolje.⁴⁷

Det er mulig at Tyskland truet Norge med å bygge ut hvalflåten under en forhandling om salg av hvalolje fra Norge til Tyskland i februar 1937. I hvertfall meldte den tyske konsulen i Oslo til Reichwirtschaftsministerium i Berlin at hvaloljeforhandlingene mellom Norge og Tyskland hadde blitt vanskeliggjort fordi Ossietzky året før var blitt tildelt Nobels fredspris.⁴⁸ Hvaloljesalget ble da også mindre enn de norske forhandlerne hadde håpet. Oppbygningen av en tysk hvalflåte og nedgangen i hvaloljesalget var imidlertid ikke primært en reaksjon på fredsprisutdelingen. Det var en del av en utvikling over flere år som følge av den tyske fettplanen fra 1933, der Hitler annonserte at Tyskland måtte bli mer selvforsynt med fett.

Økonomien ble altså ikke skadelidende som en følge av fredsprisutdelingen. Tyskland valgte å reagere på annet vis.

Diplomatisk konflikt mellom Norge og Tyskland

Den 4. juni 1937 fikk den norske legasjonen i Berlin følgende overraskende beskjed fra det tyske utenriksdepartementet: Som en reaksjon på fredsprisutdelingen ville Hitler inntil videre ikke gi tyske borgere anledning til å ta imot norske ordener. Nordmenn ville heller ikke få tyske dekorasjo-

ner fra det nylig gjenopprettete tyske ordensvesenet. Ordenssamkvemmet mellom de to landene var med andre ord brutt.⁴⁹ Bruddet på ordenssamkvemmet innledet en to år lang diplomatisk konflikt mellom Norge og Tyskland. Bruddet ble imidlertid holdt hemmelig for offentligheten, og det ble understreket at det var midlertidig. For en utenforstående virket det derfor som om forbindelsene mellom Norge og Tyskland forløp som normalt.

Hitlers reaksjonsform var en uvanlig, ja faktisk enestående diplomatisk reaksjon. Hvorfor i all verden bestemte Hitler seg for å reagere på denne måten?

Ordner var etterlevninger fra fortiden som ikke fantes i alle land. I internasjonal sammenheng var ordenene symbolske høflighetsgester og hadde liten betydning for de internasjonale relasjonene på 30-tallet. De hadde i høyden en viss symbolsk verdi. Men det er ikke urimelig å anta at ordener var viktigere i Tyskland enn i mange andre land. Ikke bare har formelle titler alltid blitt tillagt stor vekt i Tyskland, men nettopp under nazismen hadde ære, ritualer og symboler en spesiell plass. Den politiske motstanderen Ossietzky hadde blitt tildelt æresbevisningen Nobelsfredspris altså svarte Hitler med å nekte å la tyskere få og nordmenn motta en annen type æresbevisninger, nemlig ordner. Hitler følte seg ærekrenket, altså valgte han å ærekrenke det norske statsoverhodet, Kong Haakon. Det var jo Kongen som delte ut de norske ordenene. Han hadde riktignok ikke hatt noe med fredsprisutdelingen å gjøre, så slik sett var den tyske reaksjonsformen lite treffsikker. Men Kongen hadde stor oppslutning og en høy symbolverdi i Norge. Det var derfor trolig at nordmennene ville bli såret over den tyske reaksjonen.

Konkret sett berørte bruddet knapt forholdet mellom Tyskland og Norge. Riktignok fikk en rekke tyske borgere ikke Hitlers tillatelse til å motta St. Olavs orden. Norske borgere ble ikke tildelt verken den tyske ørns orden eller den olympiske æresmedaljen.⁵⁰ I og med at bruddet ble holdt hemmelig, fikk imidlertid ingen av dem vite hva de gikk glipp av med ett unntak: Den norske sendemannen i Berlin. Som den eldste av Berlins sendemenn skulle han ha fått den tyske ørns orden.⁵¹

Selv om bruddet på ordenssamkvemmet konkret sett ikke hadde konsekvenser for forholdet mellom Tyskland og Norge, så er det som kjent slik at formelle detaljer ofte teller mer i den diplomatiske verden enn i verden forøvrig. Var Hitlers vedtak en skarp formell protest?

Den norske regjeringen satte liten pris på at Kong Haakon ble rammet av det tyske vedtaket. Likevel ble bruddet på ordenssamkvemmet aldri offentliggjort. Dette formildet den tyske protesten vesentlig. Tyske og norske myndigheter hadde en felles interesse i å holde bruddet på ordenssamkvemmet skjult for presse og offentlighet. Tyskland oppnådde å reagere overfor Norge uten samtidig å blåse nytt liv i debatten rundt fredsprisutdelingen til Ossietzky. Debatten hadde allerede gitt Tyskland mye negativ publisitet.⁵² Koht ønsket på denne måten å forhindre at konflikten med Tyskland ble ytterligere opptrappet.⁵³

I begynnelsen var imidlertid bruddet på ordenssamkvemmet så hemmelig at ikke engang norske myndigheter fikk vite om det. Bruddet ble meddelt norske myndigheter i juni 1937, men var blitt praktisert helt siden desember 1936.⁵⁴ Grunnen til at det tok så lang tid før norske myndigheter fikk vite om bruddet på dekorasjonssamkvemmet var sannsynligvis at det tyske diplomatiet var svært uenig i Hitlers beslutning. De ønsket vel derfor ikke å uro norske myndigheter unødig, men håpet at Hitler ville gjøre om vedtaket. Den tyske sendemann Sahn skrev tre ganger hjem til utenriksdepartementet og ba dem framføre argumenter for Hitler som fikk ham til å skifte mening.⁵⁵ Sahn hadde ikke hellet med seg. Da det norske utenriksdepartementet meldte at presseattachéen ved den tyske legasjonen i Oslo var blitt tildelt St. Olavs orden, var de tyske diplomatene nødt til å informere norske myndigheter om Hitlers beslutning.

De tyske diplomatene la liten skjul på at de var uenige i Hitlers beslutning. Statssekretær von Mackensen og legasjonsrådene Boltze og von Grundherr ved det tyske utenriksdepartementet uttrykte overfor de norske diplomatene at det var Hitler personlig, og ikke det tyske diplomatiet, som stod bak vedtaket om bruddet på dekorasjonssamkvemmet. Legasjonsråd von Grundherr og sendemann Sahn beklaget åpent Hitlers beslutning overfor utenriksråd Aubert i det norske utenriksdepartementet.⁵⁶ Forargel-

sen skyldtes først og fremst at vedtaket rammet feil person, nemlig Kong Haakon som ikke hadde noe med fredsprisutdelingene å gjøre.

Norsk uteblivelse i Lübeck og Nürnberg

Også utenriksminister Koht var forarget over vedtaket. Han kalte sendemann Sahm til seg og påpekte at Kong Haakon ikke hadde noe med fredsprisutdelingene å gjøre.⁵⁷

Koht og Kong Haakon bestemte så at Norge ikke skulle la seg representere verken på Det nordiske Selskaps (Nordische Gesellschafts) riksmøter i Lübeck eller på rikspartidagen i Nürnberg. Koht skrev til den norske sendemann Scheel i Berlin:

Skulde vi no i år, i motsetning til ifjor, gjeva oss til å senda representantar til dei møta som det er spørsmål om, då vilde det sjå ut som om vi meinte at vi i sanning hadde noko å gjera godt att (...) Vi må ikkje, meiner eg, på nokon måte la det så mykje som sjå ut som vi vedkjenner oss at vi skulde ha noko å trega på, og eg trur vi står oss på å halde oss strame. Kongen nytta det ordet at vi må ikkje leggja oss på magen for tyskarane etter det som no har hendt.⁵⁸

De to møtene der Norge ikke skulle være representert var gjennomsyret av nazistisk ideologi. Partidagen i Nürnberg var et gigantisk årlig propagandaarrangement i regi av NSDAP som var preget av store parader og førerkult. Det nordiske Selskaps riksmøte i Lübeck var av en mye mindre størrelsesorden. Det nordiske Selskap var underlagt Rosenbergs utenrikspoliske kontor, og var et viktig redskap for ham i dyrkingen av «den nordiske rase». Til selskapets riksmøter ble kjente mennesker fra de nordiske landene invitert. Det ble arrangert utstillinger, foredrag og diskusjoner til et bestemt tema.

At Norge ikke møtte i Lübeck og Nürnberg i 1937 innebar kontinuitet i forhold til året før. Er det likevel berettiget å betrakte Norges uteblivelse på

disse arrangementene som en reaksjon på det tyske bruddet på ordenssamkvemmet?

På partidagen i Nürnberg hadde det vært slik at ingen fremmede lands sendemenn møtte i 1933. Deltakerlisten av sendemenn ble lenger for hvert år. I 1937 sendte praktisk talt alle land utenom Norge offisielle representanter. Det gjaldt for eksempel de andre nordiske landene, Nederland, Storbritannia og Frankrike.⁵⁹

Det var selvsagt i få utenrikspolitiske saker at Norge som et lite, nøytralt land på en slik måte valgte å stå alene. Avsky for nazistisk propaganda er ikke en tilstrekkelig forklaring på hvorfor Norge valgte å innta en slik særstilling. Bruddet på ordenssamkvemmet må ha spilt en avgjørende rolle for dette vedtaket.

Å ikke møte på partidagen i Nürnberg var et overraskende sterkt svar på det tyske bruddet på ordenssamkvemmet. For det første var det sterkt fordi Norge som nevnt var et av de få landene som valgte å utebli. Uteblivelsen var derfor påtrengende synlig. For det andre må man ta med i betraktningen at NSDAP i Tyskland var det statsbærende partiet. Det å ikke møte på partidagen var altså en protest ikke bare mot NSDAP, men samtidig mot den tyske staten.

Det kan imidlertid tenkes en annen grunn til at Norge ikke ville møte i Nürnberg i 1937. Den nye tyske nasjonalprisen skulle jo deles ut på partidagen. Norske myndigheter ønsket neppe å være representert ved en ordensutdeling der landet var boikottet.

Det er lite som tyder på at den norske uteblivelsen i Lübeck var en tilsvarende klar og sterk reaksjon på bruddet på ordenssamkvemmet. Det Nordiske Selskap hadde en svak posisjon både i Tyskland og i Norden. Å utebli i Lübeck kunne derfor knapt komme til å irritere verken Hitler eller det tyske utenriksdepartementet. Alt i 1936 var det blitt vedtatt at den norske sendemannen i Berlin ikke skulle møte i Lübeck fordi det nordiske selskap ble ansett for å være et redskap for nazistisk propaganda. Koht hadde særlig blitt oppskaket over at en norsk musiker med jødisk kone i 1935 hadde blitt nektet adgang til en nordisk musikkfest som sendemann Scheel var beskytter for.⁶⁰ Det ser altså ut at det var avsky for nazisme og

nazistisk propaganda, og ikke sinne over det tyske bruddet på ordenssamkvemmet, som var hovedårsaken til at Norge ikke sendte representanter til Det nordiske Selskaps riksmøte i Lübeck.

Sammenhengen mellom Norges uteblivelse på de nazistiske møtene og bruddet på ordenssamkvemmet ble aldri offentliggjort. Mer oppsiktsvekkende er det at det av kildene ser ut som om norske myndigheter først i juni 1938 klargjorde sammenhengen internt for det tyske utenriksdepartementet.⁶¹ Kildene sier ingenting om hvorfor.

Utviklingen av den tysk-norske konflikten

De tyske diplomatene og i særdeleshet den tyske sendemann Sahl gjorde gang på gang framstøt for å få Hitler til å gjøre om på sin beslutning om bruddet på dekorasjonssamkvemmet. Hele 18 ganger kontaktet han det tyske utenriksdepartementet i sakens anledning.

Det første Sahl gjorde var at han fikk Hitler til å komme med en erklæring om at fredsprisutdelingen ikke rettet seg mot den norske Kongen som han hadde den høyeste respekt for. Denne leste han så opp for Koht.⁶² For Koht må det ha fortonet seg som et merkelig tysk tilbaketog. Bruddet på ordenssamkvemmet rammet jo nettopp Kongen, og nå kom plutselig Sahl og sa at det ikke var rettet mot ham! De tyske kildene viser at selvmotsigelsen var et uttrykk for et foreløpig kompromiss mellom Hitlers skarpe og Sahls forsiktige linje overfor Norge.

Siden laget Sahl en liste over vennlige norske handlinger overfor Tyskland så som at Norge hadde vært representert på universitetsjubileet i Göttingen og at Koht i en tale hadde bedyret norsk nøytralitet.⁶³ Denne listen oppdaterte han stadig og sendte til det tyske utenriksdepartementet. Den tyske sendemannen prøvde dessuten uten hell å få utenriksminister Koht til å dra på statsbesøk til Berlin for å blidgjøre Hitler.⁶⁴ Sahl fikk også den svenske grev Rosen (Görings første kones onkel) til å snakke med Göring slik at Göring skulle få Hitler til å gjenopprette ordenssamkvemmet med Norge. Göring forsikret Rosen om at saken snart ville være i orden,⁶⁵

men ingenting skjedde. Sahm engasjerte seg så mye i saken at han etter et halvt års tid fortalte at han sov dårlig om natten fordi han pønsket på hva som kunne gjøres for å få slutt på konflikten mellom Norge og Tyskland. Men som Sahm i all fortrolighet betrodde den norske sendemann Ditleff: «*Der Führer' er helt ,verrückt' når Ossietzky-saken nevnes.*»⁶⁶

Flere ganger ble ordensbruddsaken lagt fram for Hitler slik at han skulle endre på sin beslutning. Først la statssekretær Meisner i utenriksdepartementet fram saken i slutten av juli 1937. I august samme år tok så utenriksminister von Neurath initiativet til å få Hitler til å endre sin beslutning etter å ha lest Sahms brev. Neurath ga uttrykk for at han var personlig uenig i Hitlers vedtak.⁶⁷ Da Ribbentrop overtok som utenriksminister etter Neurath i mars 1938 framla han for Hitler «*alle bekannten Gründe*» (*alle kjente grunner*) for å få slutt på konflikten, men uten hell.⁶⁸

På norsk side inntok myndighetene i begynnelsen en avventende rolle. I løpet av sommeren og høsten 1937 inntraff det et par hendelser som kunne oppfattes som nye tyske reaksjoner på fredsprisutdelingen.

I slutten av juli 1937 rapporterte den norske legasjonsråden i Berlin, Ulrich Stang, at to norske offiserer hadde fått avslag på søknad om opptak ved det tyske krigsakademiet. En dansk offiser hadde derimot nettopp fått adgang. Stang mente avslaget var enda en tysk uvennlighet som følge av Ossietzky-saken.⁶⁹ På dette punktet er andre kilder tause. Det kan være ren spekulasjon når Stang mente at avslaget på søknaden skyldtes fredsprisutdelingen. Selv om det var vanlig at norsk militærpersonell dro til Tyskland for å få utdanning, hadde ingen nordmenn tidligere fått adgang til krigsakademiet. Det tyske krigsakademiet var først blitt åpnet for utlendinger fra 1936. Kanskje hadde Tyskland militærstrategiske grunner for ikke å slippe nordmennene til? Det kan jo også tenkes at de to norske offiserene ganske enkelt ikke fylte opptakskravene så godt som de andre søkerne. Generalstaben vurderte det imidlertid slik at begge var godt kvalifisert.⁷⁰

På partidagen i Nürnberg 6.-13. september 1937 kom de tyske myndighetene med to utfall mot Norge. For det første ble den tyske nasjonalpris for kunst- og vitenskap som tidligere nevnt utdelt til løytnant Filcher som under den første verdenskrigen hadde drevet spionasje i Bergen sammen

med den tyske journalisten Heltern.⁷¹ For det andre skal det i en av de offisielle talene på partidagen ha blitt rettet et kraftig angrep på Norge på grunn av fredsprisutdelingen til Ossietzky.⁷²

Når det gjelder de norske vurderingene av den diplomatiske konflikten med Tyskland, er kildene jeg har fått tilgang til svært mangelfulle. Den viktigste kilden til møtet er et dokument fra et hemmelig møte i Stortinget i januar 1938. Dokumentet viser at det var uenighet blant norske myndigheter om hvordan konflikten med Tyskland burde takles. Hambro ønsket å føre den mest uforsonlige linjen overfor Tyskland. Han ga Koht full støtte til vedtaket om at Norge burde utebli i Lübeck og Nürnberg. Samtidig ønsket han at Norge skulle gå enda et skritt videre og trekke tilbake den norske sendemannen i Berlin. Koht ville følge en mellomvei mellom å la bruddet på ordenssamkvemmet gå upåaktet hen og å bryte de diplomatiske forbindelsene. Han ville:

at vi skulde halda uppe alt samarbeid og samkvem med Tyskland i alt som galdt realitetar og alt som høyrde med i eit korrekt offisielt tilhøve, men ikkje gå lenger heller, so vi soleis skulde halda oss tilbake når det var spørsmål om venskapsformer utanfor ålmenn diplomatisk plikt.

Til slike plikter regnet han møtene i Lübeck og Nürnberg. Han hadde fått støtte i dette fra en hoveddel av sendemennene i utenriksdepartementet. Koht ønsket imidlertid på alle måter å unngå at konflikten utvidet seg. Derfor hadde han hemmeligholdt bruddet på ordenssamkvemmet og sagt offentlig i Stortinget at de norske myndighetene ikke hadde noe med fredsprisutdelingen til Ossietzky å gjøre. Dessuten hadde han på en rekke andre måter vist at Norge var vennlig innstilt til Tyskland. Men han understreket at det fantes grenser for hvor langt han var villig til å strekke seg:

Det har ikkje skorta på freistnader på å få den tyske rikskansleren til å skyna at han har gjort noko mot Noreg som han burde sjå til å få gjort om att. Men så lenge krenkingsvedtaket hans står ved lag, so kan ikkje vi på vår side stilla oss annleis. Vi har ei ære å verja om vi og.

Bondepartipolitiker Jon Sundby var uenig med Hambro. Han mente det var nødvendig å ta hensyn til norske næringsinteresser og norske arbeidsplasser. Norge burde ikke la konflikten rulle videre, men prøve å komme til forståelse med Tyskland.⁷³

Det var altså uenighet blant norske myndigheter om hvordan konflikten med Tyskland skulle takles. Kohts linje gikk foreløpig seirende ut.

Sommeren 1938, la norske myndigheter plutselig om kursen i forhold til Tyskland. I juni 1938 oppsøkte sendemann Scheel det tyske utenriksdepartementet på oppdrag fra den norske regjeringen. Scheel meddelte statssekretær von Weiszäcker at den norske regjeringen hadde et oppriktig ønske om å få de formelle konfliktene ut av verden. Scheel hadde nettopp mottatt innbydelse til Det nordiske Selskaps riksmøte i Lübeck. Dersom man fra tysk side kunne love i nærmeste framtid å gjenopprette ordenssamkvemmet, ville den norske sendemannen takke ja til innbydelsen i Lübeck. Han ville også ta i mot innbydelser til andre festligheter som ikke hørte med til det regelrette diplomatiske samkvemmet.⁷⁴ Ribbentrop meldte at han ikke kunne ta saken opp igjen med Hitler før 6 måneder hadde gått. Likevel møtte Norge i Lübeck i 1938. Scheels besøk i det tyske utenriksdepartementet markerte en ny og mykere norsk linje overfor Tyskland enn både den Koht og Hambro hadde forfektet i de hemmelige Stortingsforhandlingene i februar 1938.

Den endelige norske retretten i konflikten med Tyskland kom høsten 1938. Til tross for at ordenssamkvemmet ennå ikke var opprettet, var Norge representert på partidagen i Nürnberg.⁷⁵ Forklaringen på den nye norske linjen overfor Tyskland framtrer kanskje av kildene fra Stortingets utvidete utenriks- og konstitusjonskomité som jeg ikke har fått adgang til. Ut fra kildene som har stått til disposisjon, kan likevel mulige forklaringer antydes.

Halvdan Koht skriver at han bare motvillig ga sin tillatelse til at Norge skulle møte i Lübeck i 1938. Beslutningen om at Norge skulle la seg representere på partidagen i Nürnberg samme år ble tatt da Koht var på ferie og Trygve Lie styrte utenriksdepartementet.⁷⁶ Det ser altså ut til at den

nye norske linjen var resultatet av en intern norsk diskusjon. Kanskje var Trygve Lie uenig med Koht og benyttet sjansen under Kohts fravær til å bestemme at Norge skulle være representert i Nürnberg. I juli 1938 inntraff to hendelser som kunne fått Lie til å ønske at Norge skulle møte på partidagen. For det første hadde den svenske utenriksminister Sandler på et nordisk utenriksministermøte rådet Norge til å være representert i Nürnberg.⁷⁷ For det andre dukket det opp en rekke artikler i norske aviser som kritiserte at Norge ikke hadde møtt på partidagen. Avisene mente at uteblivelsen hadde ført til at Scheel var blitt forbigått ved utdelingen av den tyske ørns orden.⁷⁸ Konflikten mellom Tyskland og Norge var altså i ferd med å bli offentlig kjent. Den sto dermed i fare for å bli utvidet. Ved å møte i Nürnberg ville Norge bidra til å trappe ned konflikten.

Til tross for Norges velvillighet tok det imidlertid enda noen måneder og noen brev fra Sahn før Tyskland gjenopprettet ordenssamkvemmet med Norge den 13. april 1939. Hva som var den utløsende årsaken til at Hitler ga etter for diplomatiets press er usikkert. En viktig faktor må ha vært at Norge hadde gjort full retrett i konflikten. Med gjenopprettningen av dekorasjonssamkvemmet var den diplomatiske konflikten mellom Norge og Tyskland ute av verden.

Sammenfattende betraktninger

Fredsprisutdelingen til Ossietzky førte altså til en to år lang diplomatisk konflikt mellom Tyskland og Norge. Konflikten var ikke så alvorlig. Den berørte ikke det realpolitiske forholdet mellom de to landene. Konflikten ble dessuten holdt hemmelig for offentligheten.

Fredsprisutdelingen kunne fått langt mer vidtgående konsekvenser. Tyskland kunne satt iverk økonomiske sanksjoner mot Norge, mens Hambro foreslo at Norge skulle trekke tilbake sin sendemann i Berlin. Når dette ikke ble gjort, skyldtes det at Norge og Tyskland hadde felles interesse av å holde konflikten på et lavest mulig nivå.

Tyngst veide nok hensynet til handelen. Tyskland var Norges viktigste

handelspartner. Å utvide konflikten med Tyskland kunne få svært negative følger for norsk industri og norske arbeidsplasser. Det var dessuten typisk for den norske utenrikspolitikken i mellomkrigstiden at Norge inntok en passiv rolle. Ikke bare tilhørte Norge den geografiske periferi i Europa. Norske myndigheter prøvde også aktivt å markere landet som en utkantsnasjon⁷⁹ Norsk utenrikspolitikk holdt seg derfor på et absolutt minimum. Det gjaldt å ikke irritere stormaktene unødige.

I samsvar med dette forsøkte den norske regjeringen til å begynne med å holde seg helt utenfor fredspris konflikten. Koht markerte ved sin uttreden fra Nobelkomiteen den 9. november 1936 at den norske regjeringen ikke hadde noe med Nobelkomitéens beslutning å gjøre, og Kong Haakon møtte ikke til festlighetene i forbindelse med fredsprisutdelingen slik han stort sett pleide. Kongen skal angivelig ha sagt at han holdt det for nødvendig

[...] i dette spesielle tilfelle ved min uteblivelse ved Nobelkomiteens festmiddag å bringe til uttrykk, at jeg synes prisutdelingen til Ossietzky er ytterst uheldig og skadelig for de tysk-norske forbindelsene.⁸⁰

Først etter at Tyskland hadde brakt saken opp på diplomatisk plan ved å bryte ordenssamkvemmet med Norge, valgte den norske regjeringen å reagere.

Også Tyskland hadde økonomiske motiver for å holde en lav profil etter fredsprisutdelingen. Tyskland var svært avhengig av norske råvarer som blant annet ble brukt i den tyske rustningsindustrien. Tyske myndigheter trengte vel dessuten en viss internasjonal støtte slik at det nazistiske regimet kunne stabilisere seg innad. Ernst von Weizsäcker skrev treffende:

Norge er lite og dets politiske betydning for oss er liten. Vi er imidlertid utenrikspolitisk fattige og må ære hver pfennig.⁸¹

Som vi har sett var det likevel stor uenighet både blant tyske og norske myndigheter om hvordan konfliktene i kjølvannet av fredsprisutdelingen skulle håndteres. I det følgende skal jeg gjøre nærmere rede for årsakene til uenighetene mellom de ulike gruppene.

Fredsprisen til Ossietzky og forholdet mellom diplomati og politisk maktelite

De tyske reaksjonene på Ossietzkys fredspriskandidatur og på at Ossietzky senere ble tildelt Nobels fredspris kan virke tilfeldige og uorganiserte. At det manglet en enhetlig tysk politikk i saken skyldes ikke bare at Ossietzkysaken hadde lav prioritet i Tyskland. Et konglomerat av tyske utenrikspolitiske aktører var blandet inn i saken: Hitler, Göring, Goebbels og propaganda-ministeriet, Gestapo, utenriksminister von Neurath og etter 1938 utenriksminister Ribbentrop, det tyske utenriksdepartementet og den tyske legasjonen i Oslo med sendemann Sahn i spissen.

Det hersket uenighet mellom disse aktørene om hvordan Ossietzkysaken skulle håndteres. Tildels handlet de uavhengig av hverandre eller direkte i strid med hverandre. Skulle Ossietzky løslates fra konsentrasjonsleiren før prisutdelingen? Skulle han utvises fra Tyskland etterpå? Skulle Tyskland reagere bare overfor Den norske Nobelkomiteen eller overfor hele Nobelstiftelsen? Det var også stor uenighet om Tyskland skulle bryte ordens-samkvemmet med Norge, og om hvor lenge bruddet skulle vedvare.

Det finnes ikke noe entydig mønster i uenighetene i de ulike sakene. Mange av konfliktene var motsetninger innad blant de nazistiske partitoppene. Det ser ut til at både Hitler og Goebbels førte en ganske krass linje som særlig var myntet på den innenlandske opinion. Göring derimot ønsket en mere forsiktig strategi som tok hensyn til den utenlandske opinionen. En av de konfliktene som likevel utpeker seg tydeligst var motsetningen mellom den nazistiske styringseliten og diplomatiet.

Nedenfor vil det bli drøftet hvor mye innflytelse det tyske utenriksdepartementet hadde over utformingen av utenrikspolitikken i Det tredje riket generelt og i Ossietzkysaken spesielt. Det vil også bli diskutert hvorfor de tyske diplomatene og de nazistiske partitoppene var så uenige om strategivalget i forbindelse med fredsprisutdelingen.

Brudd eller kontinuitet i det tyske utenriksdepartementets makt? Hva viser Ossietzkysaken?

Da nazistene kom til makten i 1933, fikk det tyske utenriksdepartementet bestå uten drastiske endringer i personalet. Bare fem diplomater ble avsatt. Ellers forble alle ledende diplomater på sine poster inntil 1938. Det gjaldt også utenriksminister von Neurath. De som forsvant ved naturlig avgang, ble erstattet med yrkesdiplomater av samme opprinnelse. Ikke en eneste nazist ble sendemann i utlandet.⁸²

Årsaken til at Hitler lot utenriksdepartementet få bestå såpass intakt var først og fremst at han hadde bruk for diplomatenes profesjonelle kompetanse og den anseelse og troverdighet de hadde opparbeidet seg i utlandet. For det andre var utenriktjenesten Hindenburgs domene inntil hans død i 1934.⁸³ Derfor var det begrenset hvor store forandringer Hitler kunne foreta i utenrikspolitikken det første året etter maktovertakelsen. For eksempel insisterte Hindenburg på at Neurath skulle forbli på sin utenriksministerpost.⁸⁴

Det tyske utenriksdepartementet var altså preget av kontinuitet fra Weimarrepublikkens dager til Det tredje riket. I mellomtiden søkte Hitler midler til å drive en mer dynamisk utenrikspolitikk. Fire nye institusjoner oppstod som tildels hadde overlappende myndighetsområde med det tyske utenriksdepartementet. De var av de mange nye maktsentraene som var direkte tilknyttet Hitler.

NSDAPs utenrikspolitiske kontor (Aussenpolitisches Amt der NSDAP) ble ledet av Rosenberg som hadde blitt forsmådd for utenriksministerposten i 1933, og som var spesielt opptatt av den nazistiske raselæren. Kontoret skulle drive opplysningsarbeid om nasjonalsosialismen og dens utenrikspolitiske målsetninger i inn- og utland. Kontoret fikk aldri særlig stor makt, og utgjorde ingen alvorlig trussel mot utenriksdepartementets stilling.

NSDAPs utenlandsorganisasjon (Auslandsorganisation der NSDAP) ledet av Bohle, skulle spre propaganda om Tyskland i utlandet og drive

nasjonalsosialistisk omskolering av tyskere utenfor landets grenser. Organisasjonen skulle også ha kontakt med partimedlemmer i andre land samt danne handelskamre i utlandet som skulle fremme den tyske eksporten. Samarbeide mellom utenriksdepartementet og NSDAPs utenlandsorganisasjon var stort sett bra fram til 1938.

Goebbels Propagandaministerium spiste seg inn på myndighetsområdet til utenriksdepartementets presseavdeling.

Den største trusselen mot utenriksdepartementets makt var imidlertid det såkalte tjenestested Ribbentrop (Dienststelle Ribbentrop). Ribbentrop ble Hitlers fremste utenrikspolitiske rådgiver og fikk vide utenrikspolitiske fullmakter. Han forhandlet seg således i 1936 fram til en flåteavtale med England og sluttet siden anti-kominternpakten uten at de tyske diplomatene ble koblet inn. Dette måtte føre til en voldsom kompetansestrid med det tyske utenriksdepartementet. Striden kuliminerte med at Neurath ble avsatt i forbindelse med Blomberg- Fritsch krisen. 4. februar 1938 ble Ribbentrop utenriksminister.⁸⁵

Av kildene ser det overraskende ut til at de nye utenrikspolitiske institusjonene i liten grad befattet seg med Ossietzkysaken.⁸⁶ Et unntak utgjorde propagandaministeriet som jo spilte en viktig rolle ved utformingen av presseoppslag etter fredsprisutdelingen.

De som derimot virkelig konkurrerte med utenriksdepartementet om innflytelse i forbindelse med fredsprisutdelingen, var de nye partitoppene Goebbels og Göring. Goebbels hadde sannsynligvis en finger med i spillet da Coubertin ble foreslått til fredsprisen. Han kunne for en stor del styre de tyske presseoppslagene etter at Ossietzky hadde fått fredsprisen. Dessuten fikk han gi utfyllende bestemmelser til Hitlers Nobelprisforbud. Göring fikk Ossietzky løslatt fra konsentrasjonsleiren, ga Ossietzky utreiseforbud og samarbeidet nært med Hitler i saken om forbud mot Nobelpriser.

Den største trusselen mot utenriksdepartementets makt utgjorde likevel Hitler selv. Avgjørelsene i Ossietzkysaken ser i stor grad ut til å ha vært avhengig av Hitlers lune som de andre måtte rette seg etter. Et eksempel er at Hitler, på tross av innstendige oppfordringer fra Göring og det tyske utenriksdepartementet, lot forbudet mot Nobelpriser omfatte også de

svenske Nobelprisene. Et annet eksempel er at Hitler, på tross av gjentatte henstillinger fra utenriksdepartement og utenriksminister, ventet i to år før han gikk med på å gjenopprette ordenssamkvemmet med Norge. Hitler lyttet altså i liten grad på råd fra andre. Bare i ett tilfelle ble det foretatt en beslutning i strid med Hitlers ønsker. Det var da Göring bestemte seg for at Ossietzky skulle få utreiseforbud selv om Hitler hadde bestemt seg for landsforvisning.

Den engelske historikeren Ian Kershaw har skilt mellom to ulike hovedsyn blant historikere på hvor mye makt Hitler hadde i Det tredje riket: Intensjonalister og strukturalister.

De såkalte intensjonalistene mener at Hitler var en sterk diktator som fikk makt gjennom den kaotiske maktstrukturen. Dette gjorde at han kunne føre en bevisst splitt og hersk teknikk. En representant for dette synet er for eksempel den tyske historikeren Karl Dietrich Bracher.⁸⁷ Splitt og hersk teknikken innebar at førerprinsippet, dvs. autoritet nedover og ansvar oppover, aldri ble satt ut i livet. Makthierarkiet ble isteden bestemt ut fra hvem som i øyeblikket hadde Hitlers gunst. På grunn av dobbeltoppdrag og parallellorganisasjoner, kunne ingen være sikker på hvilken posisjon de i øyeblikket hadde. Slik sørget Hitler for at utilfredsheten ikke ble rettet mot ham selv, men mot konkurrerende side- og motspillere.⁸⁸

Strukturalistene mener tvert imot at Hitler var en svak diktator. Den tyske historikeren Martin Broszat mener at det administrative kaoset skyldtes den vanskelige maktfordelingen mellom stat og parti. Delvis manglet Hitler vilje til å gjøre noe med kaoset. Delvis manglet han evne til å gjøre noe med det. Hans Mommsen peker på at Hitler var uvillig til å ta avgjørelser. Han var ofte usikker og var bare opptatt av å opprettholde sin egen prestisje og personlige autoritet. Mommsen mener at det hersket mangel på planlegging og fast retning i Det tredje riket. Effektiviteten var lav, og beslutningstakingen var fragmentert.⁸⁹

Både den intensjonalistiske og den strukturalistiske forklaringsmodellen belyser Hitlers rolle i Ossietzky-saken. Det administrative kaoset i den utenrikspolitiske beslutningsprosessen ga Hitler mulighet til å foreta suverene beslutninger i Ossietzky-saken. Selv om både Göring og diploma-

tene prøvde å få Hitler til å la være å forby mottakelse av svenske Nobelpriser, førte oppsplittingen av myndighet til at de ikke sto sammen i kampen mot hans vedtak. På den annen side gjorde oppsplittingen av utenrikspolitisk myndighet Ossietzkysaken uoversiktlig for Hitler. Mange små tiltak ble satt i verk før fredsprisutdelingen uten at Hitler var informert, så som legeundersøkelser av Ossietzky. Senere kunne Göring gi Ossietzky utreiseforbud uten at Hitler registrerte det.

I samsvar med de to synene på hvor mye makt Hitler hadde i Det tredje riket, kan det deles inn i to idealtyper av syn på hvor mye makt det tyske utenriksdepartementet hadde mistet.

Ernst von Weizsäcker hevder at det tyske utenriksdepartementet i 1936 var redusert til et «teknisk apparat».⁹⁰ Samtidige av Weizsäcker, diplomaten Erich Kordt, og sjefstolk i utenriksdepartementet Paul Schmidt, har kommet med liknende utsagn.⁹¹ De amerikanske historikerne Gordon Alexander Craig og Paul Seabury har i ettertid støttet de samtidiges vurdering⁹².

Den amerikanske historikeren Leonidas E. Hill går denne påstanden etter i sømmene. Han peker for det første på at det tyske utenriksdepartementet helt siden 1870 hadde vært mer opptatt av gjennomføringen enn av formuleringen av den tyske utenrikspolitikken. Han peker på en rekke utenrikspolitiske hendelser som skal vise at utenriksdepartementet i slutten av 1937 i de aller fleste tilfeller hadde beholdt sin makt over gjennomføringen av utenrikspolitikken.

Flere forhold i Ossietzkysaken tyder på at diplomatiet hadde mistet mye av sin makt. Det var stort sett partiinstanser som tok seg av motarbeidingen av Ossietzkys fredspriskandidatur. I saken med forbudet mot Nobelpriser lyttet Hitler ikke på diplomatenes råd om at forbudet ikke skulle gjelde de svenske Nobelprisene. I ordensbruddsaken måtte det tyske utenriksdepartementet forsvare Hitlers standpunkt som et *fait accompli* uten å være enig i det. Gjennom to år talte de for døve ører da de ga Hitler råd om at ordenssamkvemmet burde gjenopprettes. Med hensyn til de tyske pressereaksjonene på fredsprisutdelingen hadde utenriksdepartementet ingenting å si. På den andre siden er det også eksempler på at

utenriksdepartementet selv vurderte og utformet politikk. For eksempel tyder kildene på at den tyske *démarche* kom på utenriksdepartementets initiativ og i von Neuraths utforming. Diplomaterne fikk Hitler til å uttale at ordensbruddet ikke var rettet mot den norske Kongen. Det klarte også etter to års kamp å få gjenopprettet ordenssamkvemmet med Norge. Utenriksdepartementet var altså ikke i ett og alt redusert til «et teknisk apparat». Kan hende hadde utenriksdepartementet i de store utenrikspolitiske sakene mistet mye makt. I de mindre viktige politiske sakene, såsom Ossietzky-saken hadde det fremdeles litt å si.

Kulturkonflikt og tillitskrise

Som vi har sett i de foregående kapitler ønsket de tyske diplomatene stort sett å føre en mere forsiktig politikk i forbindelse med fredsprisutdelingen enn den nazistiske makteliten.

Min hypotese er at uenigheten skyldtes at det tyske diplomatiet og den nazistiske makteliten representerte to vidt forskjellige kulturer. De to kulturene sto i motsetning til hverandre og resulterte i en gjensidig tillitskrise.

Det tyske diplomatiet var formuende, konservativt, høyt utdannet og preget av adelig stil og atmosfære. Diplomaterne var gjennomsnittlig 12-15 år eldre enn de nazistiske partitoppene. Deres mentalitet var preget av det wilhelminske storborgerskapets verdensbilde. Som følge av sine lange utenlandsopphold var de sterkt internasjonalt orientert. Diplomaterne hadde nok lite tilovers for NSDAPs folkelige appell og middelklassepreg. Riktignok hadde den nazistiske makteliten og diplomatene et felles ønske om sterk innenrikspolitisk styring og å gjenopprette Tysklands stormaktstilling. Likevel var de nazistiske ledernes mest radikale mål og brutale metoder diplomatene fremmed.

Også når det gjaldt styringsidealer skilte diplomatiet seg grunnleggende fra de nazistiske partitoppene. Max Webers beskrivelse av legalt og karismatisk herredømme er svært treffende når de to gruppenes ulike idealer skal beskrives.

Hitlers herredømme kan beskrives som karismatisk. Han var en folkeforførende partileder med ualminnelige føreregenskaper og autoritet. Ulike personers makt i Det tredje riket var for en stor del bestemt ut fra deres personlige forbindelser til Hitler. De utenrikspolitiske løsningene som Hitler valgte var ofte urasjonelle improvisasjoner som brøt lover, forskrifter eller sedvane. Som Ernst von Weizsäcker skrev, fulgte han i utenrikspolitikken «*seiner eigenen unkontrollierbaren Inspiration*» (*sin egen ukontrollerbare inspirasjon*)⁹³ Hitlers løsninger skilte seg dermed grunnleggende fra de byråkratiske idealene om rasjonalitet og regelstyre som sto så sterkt i det tyske diplomati. Dette førte til konflikt mellom diplomati og nazistiske myndigheter.

På den annen side var det også et byråkratisk ideal at embetsmannen skulle være en pliktoppfyllende statstjener uansett politisk syn. Som Weber skrev:

*Embetsmannens ære ligger i evnen til, trass i personlig overbevisning, å utføre en ordre på den befalendes ansvar, likeså samvittighetsfullt som om ordren svarte til hans egen oppfatning av saken.*⁹⁴

Dette var en viktig forutsetning for at det tyske utenriksdepartementet stilte seg i Hitlers tjeneste. Idealene rettferdiggjorde diplomatenes manglende motstand mot omveltningene.⁹⁵

At de byråkratiske idealene stod så sterkt i det tyske diplomati førte altså både til konflikt og samarbeid med den nazistiske makteliten. Alt i alt kan vi si at diplomatene som følge av deres alder, deres sosiale eksklusivitet, deres internasjonale orientering og deres byråkratiske idealer var pinlig opptatt av å handle diplomatisk korrekt i en hver situasjon. Diplomatenes korrekte opptreden kom klart til syne i Ossietzkysaken. På den ene siden representerte de tyske diplomatene plikttro sine politiske ledes beslutninger også når de var sterkt uenige i disse. Et godt eksempel er etter bruddet på ordenssamkvemmet. På den andre siden prøvde de å gjøre om på de av Hitlers beslutninger som de oppfattet som diplomatisk ukorrekte. Det gjaldt Hitlers forbud mot å motta Nobelpriser. Diplomatenes oppfattet det som

ukorrekt at forbudet også rammet de svenske Nobelkomitéene. Det gjaldt kanskje i enda større grad bruddet på ordenssamkvemmet. Det rettet seg mot den norske Kongen, som ikke hadde hatt noe ansvar for fredspris-utdelingen.

Diplomatene og de nazistiske partitoppene levde altså på mange måter i to ulike verdener. Ulikhetene i idealer førte til at de to gruppene så på hverandre med skepsis og mistro, og førte til at Hitler i stadig sterkere grad koblet diplomatiet ut av den utenrikspolitiske beslutningsprosessen.⁹⁶

Den overforstående forklaringsmodellen må likevel modifieres noe. Jeg har her analysert det tyske diplomatiet som en gruppe. En slik gruppeforklaring overser individuelle ulikheter og kan derfor være utilfredstillende. Særlig problematisk kan det være å anvende forklaringen på en av hovedaktørene i fredsprissaken: Sendemann Sahl.

Da Sahl ble sendemann i Oslo i 1936 var det hans første jobb i den tyske utenrikstjenesten. Han hadde begynt sin karriere som kommunalpolitiker. Fra 1920-1930 var han president for senatet i fristaden Danzig og førte forhandlinger med Folkeforbundet om Danzigs stilling. Deretter ble han overborgermester i Berlin, men ble langsomt dyttet ut av stillingen av nazistene og ble tilbudt sendemannsjobben i Oslo. Den hadde han fram til sin død i 1939.⁹⁷

Selv om Sahl hadde en annen yrkesbakgrunn enn de andre diplomaterne i utenriksdepartementet, hadde han mange felles trekk med dem. Da Sahl var i Danzig hadde han hyppig kontakt med utenriksminister Neurath⁹⁸ Om han ikke var ansatt i utenriksdepartementet, kjente han altså det diplomatiske miljøet. Som Danzigs forhandler i Folkeforbundet, må han også ha kjent de diplomatiske spillereglene godt. Dessuten var han av eldre årgang og en liknende sosial bakgrunn som flertallet av utenriksdepartementets stab. Det var vel også slik at Sahl prøvde å leve opp til de idealer som eksisterte i den tyske utenrikstjenesten. Før Sahl dro til Oslo fikk han råd fra statssekretær Bülow om å ikke blande seg inn i innenrikspolitiske forhold i Norge.⁹⁹ Dette rådet fulgte han til punkt og prikke i Ossietzkysaken.

Sahls politiske bakgrunn gjorde likevel at han var vant til å ha en mer

selvstendig stilling enn resten av diplomatiet. Derfor hadde han en adskillig mere direkte form enn de øvrige diplomatene. Språket hans var entydig. Han nevnte ting med deres rette navn.¹⁰⁰ Sahms bakgrunn som politiker, ikke bare hans utsatte posisjon som sendemann, forklarer altså hvorfor han var Hitlers sterkeste motstander i saken om bruddet på ordenssamkvemmet.

Tyske myndigheters reaksjoner på fredsprisutdelingen til Ossietzky illustrerer altså at mye av den utenrikspolitiske makten var i ferd med å gli ut av de tyske diplomatenes hender og over til de nye partitoppene. Dette skyldtes ikke minst uenighet om hvordan utenrikspolitiske spørsmål burde håndteres. De tyske diplomatene var opptatt av å handle diplomatisk korrekt, mens den nazistiske makteliten tok i bruk adskillig mer utradisjonelle midler.

Konklusjon

Den 23. november 1936 ble Carl von Ossietzky tildelt Nobels fredspris. Som vi har sett reagerte tyske myndigheter både på at han var foreslått til fredsprisen og på at han senere ble tildelt prisen. De tyske reaksjonene var flest og sterkest etter fredsprisutdelingen. Årsaken til at reaksjonene ikke var så sterke da Ossietzky ble foreslått til fredsprisen, var at hans kandidatur var uvanlig. Fredsprisen hadde aldri tidligere tilfalt en person som var i direkte opposisjon til myndighetene i sitt hjemland. Tyske myndigheter trodde nok derfor ikke han ville komme til å få prisen.

Formålet med de tyske reaksjonene forut for fredsprisen var først og fremst å forhindre at den politisk opposisjonelle Ossietzky ble fredsprisvinner. Ulike tiltak ble satt i verk. For eksempel ble Ossietzky framstilt som en overbevist nasjonalsosialist i et intervju i Berlingske Aftenavis. Etter fredsprisutdelingen ønsket tyske myndigheter å protestere overfor den norske Nobelkomitéen og regjeringen. Sendemann Sahm overrakte en muntlig klage til utenriksminister Koht, mens Hitler bestemte at ingen tysker i framtiden ville få motta noen Nobelpris og at ordenssamkvemmet med Norge skulle brytes. Et vel så viktig formål med de tyske reaksjonene både før og etter fredsprisutdelingen var å verne om Tysklands rykte i inn- og utland. At Göring valgte å løslate Ossietzky rett før fredsprisutdelingen var et forsøk på å dekke over hvordan Ossietzky var blitt mishandlet i konsentrasjonsleiren.

Tyske myndigheter befant seg i et dilemma med hensyn til hvordan de skulle reagere. På den ene siden ønsket de å unngå for mye publisitet om den pinlige fredsprisutdelingen. På den andre siden ville de vise seg handlekraftige både for eget og andre lands borgere. Det førte til en del merkelige kompromisser som at Tyskland brøt ordenssamkvemmet med Norge, men ville at bruddet skulle holdes hemmelig.

Den kaotiske utenrikspolitiske beslutningsprosessen i Det tredje riket gjorde at ulike instanser handlet direkte i strid med hverandre. Mens

Goebbels truet med å drepe Ossietzky i en radiotale, gjorde Göring alt for at Ossietzky ikke skulle dø før fredsprisutdelingen. Mens Hitler bombastisk bestemte at Ossietzky skulle miste sitt statsborgerskap dersom han fikk fredsprisen, ga Göring ham utreiseforbud. Den uklare ansvarsfordelingen og uenigheten om strategi gjorde de tyske reaksjonene lite treffsikre og effektive.

Ossietzkysaken belyser hvordan den utenrikspolitiske makten var i ferd med å gli vekk fra det tyske utenriksdepartementet og over til de nazistiske maktelitene. Det var særlig partitoppene Göring, Goebbels og spesielt Hitler som konkurrerte med utenriksdepartementet om makt i forbindelse med Ossietzkysaken.

Tyske diplomater som Sahm og von Grundherr var sterkt uenige i Hitlers måte å håndtere fredsprisutdelingen på. Når Hitler av hensyn til den tyske opinionen valgte å la forbudet mot å motta Nobelpriser også omfatte de svenske prisene, når han brøt ordenssamkvemmet med Norge og dermed rammet den norske Kongen, ble diplomatene opprørt. Hitlers styresett kom i konflikt med deres byråkratiske idealer. Den tyske utenriksstjenesten ønsket å trå forsiktig i forhold til utlandet og opptre diplomatisk korrekt. Hitler syntes diplomatiet var tungrodd og for lite revolusjonært.

Einhart Lorenz skriver at Ossietzkysaken brakte forbindelsene mellom Tyskland og Norge til et «*Tiefpunkt*» (*bunnivå*).¹⁰¹ Som vi har sett fikk Ossietzkys fredspriskandidatur ikke følger for forholdet mellom de to landene før 1936. Nobelkomitéens beslutning ble imidlertid oppfattet som en politisk protest mot Tyskland og Hitler «*hadde følt seg spesielt såret over den siste Nobel-Pris-Utdeling*». Den førte til at Hitler bestemte at ordenssamkvemmet med Norge skulle brytes. Som et svar på Hitlers vedtak uteble Norge på Det nordiske Selskaps riksmøte i Lübeck og partidagen i Nürnberg. Dermed var en to år lang diplomatisk tautrekking mellom Norge og Tyskland i gang.

Fredsprisutdelingen innledet i det hele tatt en periode med et mer spent forhold mellom Norge og Tyskland. Den norske opinionen fordømte styresettet i Tyskland mer enstemmig enn før. Angrepene på Tyskland i den norske offentligheten ble stadig hyppigere etter fredsprisutdelingen.

Også aviser med en tidligere tyskvennlig holdning begynte å kritisere Tyskland. Sendemann Sahm oppsøkte Koht til stadighet for å klage på avisartikler, karikaturer og utstillinger som fornærmet Tyskland.¹⁰² Ossietzkysaken var imidlertid bare en av flere faktorer som gjorde forholdet mellom de to landene mer anstrengt. Det var også andre faktorer som virket inn. For det første førte Tyskland en mer ekspansiv utenrikspolitikk fra 1936 med okkupasjonene av Rhinlandet, engasjementet i borgerkrigen i Spania, Anschluss med Østerrike og innmarsjen i Tsjekkoslovakia. For det andre ble de tyske jødene mer systematiske forfulgt.

Fredsprisutdelingen kunne likevel fått langt mer vidtgående konsekvenser for forholdet mellom Norge og Tyskland. Tyskland vurderte som vi har sett økonomiske sanksjoner mot Norge. På Stortinget ble det diskutert om Norge skulle bryte de diplomatiske forbindelsene med Tyskland. De to landene hadde imidlertid en felles interesse av ikke å blåse Ossietzkysaken opp til for store dimensjoner. Tyskland var svært avhengig av norske råvarer og ønsket trolig et mest mulig normalt forhold til utlandet slik at regimet kunne stabilisere seg innad. I Norge sto norsk industri og norske arbeidsplasser på spill. Norge holdt dessuten en lav profil i utenrikspolitikken i hele mellomkrigstiden utenrikspolitikken for å markere seg som en utkantsnasjon i Europa.

Fredsprisutdelingen til Ossietzky markerer altså både brudd på og kontinuitet med det uproblematiske forholdet mellom Tyskland og Norge fram til 1936. På den ene siden førte Nobelkomitéens beslutning til skarpe tyske og norske reaksjoner. Disse reaksjonene innledet en periode med mer problematiske forbindelser mellom de to landene. På den andre siden fikk fredsprisutdelingen etter nærmere overveielser ingen realpolitiske konsekvenser. Som Koht uttalte på et hemmelig møte i Stortinget i 1938:

I alle reelle spørsmål har eg ikkje merka noko til at nokon ting har skakka i tilhøvet millom dei to landa eller dei to regjeringane.¹⁰³

English summary

The Peace Prize for Ossietzky and Norwegian-German relations

On 23 November 1936 Carl von Ossietzky was awarded The Nobel Peace Prize for 1935. The decision was sensational. Carl von Ossietzky was known as a journalist critic of German society and had been editor of the leftwing intellectual periodical *die Weltbühne*. He was sentenced for treason during the Weimar Republic for having published an article about the secret air force Germany was about to build up. After the Nazis came to power, Ossietzky was arrested and sent to a concentration camp. For the first time since the presentation of the Nobel Peace Prize started in 1901 the Nobel committee gave the prize to the political opponent of a government.

This article intends to provide answers to the following questions: how did German authorities react when Ossietzky was suggested for the Nobel Peace Prize. What did they do to prevent his candidature? And how did they react when Ossietzky received the Peace prize? Did the award have consequences for Norwegian-German relations?

The German reactions to Ossietzkys candidature were few and mild. They therefore did not influence relations between Norway and Germany. The German reactions did however raise doubts in the committee but could not prevent Carl von Ossietzky from being awarded the Nobel Peace Prize on 23 November 1936. The main reason why the German authorities did not react more strongly was that they considered it unlikely that Ossietzky would receive the Peace Prize. He was a highly unusual candidate. The chaotic decision-makingprocess in the Third Reich's foreign policy made the responsibility for the Ossietzky case unclear and made the reactions of the German authorities ineffectual. They even on occasions acted contrary to one other.

After Ossietzky was awarded the Peace Prize in 1936 the German ambassador in Oslo, Heinrich Sahn was instructed to protest before the Norwegian foreign minister Koht. The state controlled German newspapers unanimously condemned the award. On 30 January 1933 it was made public that Hitler had decided to prohibit all Germans from receiving a Nobel Prize in the future. Instead he established a German National Prize for science and art. Hitlers prohibition concerned not only the Peace Prize but also the other prizes which were presented in Sweden. Hitler believed that the German people did not know the difference between the Norwegian and the Swedish prizes. The diplomats, foreign minister von Neurath and Göring did not agree with Hitler that the acceptance of Swedish prizes should also be prohibited. They wanted a «softer way». Also, concerning the question of how to prevent Ossietzky from being present at the presentation ceremony in Oslo, Göring and Hitler disagreed. While Göring obstructed Ossietzky from leaving the country, Hitler told the German ambassador in Oslo that Ossietzky could leave Germany if he wanted to, but would then lose his citizenship.

The award of the Peace Prize had no economic consequences for Norwegian-German relations since the Germans were highly dependent upon Norwegian raw materials. On 9 June 1937 however the Norwegian government was informed that Hitler had decided that no Germans in the future should be allowed to receive a Norwegian decoration and that no German orders should be given to Norwegian citizens. The decision was going to be kept secret. The rift in relations had existed since the prize ceremony. The reason why it took so long before the Norwegian government was informed about it, seems to be that the German diplomacy were very much against this highly unusual German reaction and hoped they could change Hitler's mind before the Norwegian authorities knew anything about it. The diplomats disliked Hitlers decision because it was directed against King Haakon who conferred the Norwegian decorations. King Haakon however had no responsibility for the decisions of the Nobel Committee.

In answer to Hitler's decision about the orders the Norwegian foreign

minister Koht and King Haakon decided not to join the meeting of the «Nordische Gesellschaft» in Lübeck and not to attend the Nuremberg Party rally in 1937. A diplomatic conflict between Norway and Germany had started.

The German ambassador in Oslo, Heinrich Salm fought hard to put an end to this conflict. Several other German diplomats, the German foreign minister von Neurath and the later foreign minister von Ribbentrop also tried to make Hitler change his mind.

In Norway documents from a secret discussion in the Norwegian parliament show that the conservative Carl J. Hambro wanted to withdraw the Norwegian ambassador in Berlin, while Sundby from the peasant party wanted to put an immediate end to the conflict with Germany. Foreign minister Koht devised a compromise. He meant that Norway should maintain commercial relations and correct links, but that Norwegian authorities should not take part in any friendly acts beyond this. This became the official Norwegian policy. As Koht emphasized Norway had a common interest with Germany in keeping the conflict to a minimum. Germany did not want more publicity about the embarrassing Peace Prize award. Norwegian authorities did not want the conflict to deepen.

During the summer of 1938 Norway moved away from this policy and sent official representatives to the meetings in Lübeck and Nuremberg. The records do not indicate how this sudden turn in policy came about. In April 1939 Hitler decided to remove the ban on receiving and conferring decorations from and to Norwegians.

As we have seen there were several conflicts among the German authorities over how to react towards Norway after the awarding of the Peace Prize. One of the most distinct conflicts was the one between the German diplomats and the German political authorities.

The German diplomatic corps had lost a lot of power since the twenties. This was part of a trend all over Europe. It was mainly due to inner German conditions. As the Nazis came to power there was no great shift in the staff of the foreign ministry. However a lot of new party branches grew up which had overlapping authority with the foreign ministry and each other,

such as «Aussenpolitisches Amt der NSDAP», «Auslandsorganisation der NSDAP», Goebbels' ministry of propaganda and «Dienststelle Ribbentrop». In the case of Ossietzky though, Hitler and Göring represented a more serious threat to the power of the foreign ministry.

The conflict between the diplomats and party officials was caused not only by different attitudes towards German foreign policy. The two groups represented two different cultures. The diplomats were older than the party officials, had a more sophisticated social background and a more international orientation. With Max Webers' model of three types of authority one can say that bureaucratic ideals like prediction, rational decisions based on laws and expert knowlegde had a strong influence on the German diplomacy whereas Hitler's leadership can be characterised as charismatic. He based his leadership on his personal authority. Other people's power was dependent on their relation to Hitler. Hitler was unpredictable and his foreign policy was often the result of irrational improvisations. The conclusion is that the award of Nobel Peace Prize to Carl von Ossietzky caused some problems in German-Norwegian relations between 1936 and 1939 but it did not cause a deep political division between the two countries.

Noter

¹ Nobelstiftelsen åpner for å la prisen hvile til året etter dersom komitémedlemene ikke kan enes.

² Artikkelen bygger på min hovedfagsoppgave i historie: *Nobels fredspris til Ossietzky, tyske reaksjoner og konsekvenser for forholdet mellom Tyskland og Norge*, Universitetet i Oslo, våren 1994. Artikkelen sammenfatter endel av oppgavens resultater. Bakgrunnskapitler om Ossietzky og om forholdet mellom Tyskland og Norge fram til 1936, samt et kapittel om de tyske pressereaksjonene på at Ossietzky fikk fredsprisen har jeg av plasshensyn valgt å se bort fra.

³ En særlig god Ossietzkybiografi er Richard von Soldenhoff: *Carl von Ossietzky, ein Lebensbild*, 1988; se også Elke Suhr: *Carl von Ossietzky, eine Biographie*, 1988.

⁴ Se særlig Fridthjof Trapp et. al.: *Carl von Ossietzky und das politische Exil: Die Arbeit des Freundeskreises Carl von Ossietzky in den Jahren 1933-1936*, Hamburg 1988.

⁵ Se Dirk Grathoff, Gerhard Kraiker (hrsg.): *Carl von Ossietzky und die politische Kultur der Weimarer Republik*, Oldenburg, 1991.

⁶ Se særlig Geir Hestness: *Ossietzkysaken*, 1973. Men også Arne Stai: *Ossietzky og Nobels fredspris i d.s.*, 1954; Halvard Rieber-Mohn: *Ossietzky, en studie i sivilt mot*, 1974; Finn Lie: *Ossietzky und die Friedenspreiskampagne in Norwegen*, i Dirk Grathoff, Gerhard Kraiker, 1991, skriver om den norske debatten.

⁷ Kildene som ligger til grunn for dette arbeidet er først og fremst diplomatiske dokumenter fra Utenriksdepartementets arkiv i Oslo og Politisches Archiv ved Auswärtiges Amt i Bonn fra ca. 1934-1939. Ellers har jeg av norske kilder benyttet forslag til Nobels fredspris, Stortingsforhandlinger, dokumenter fra generalstabens arkiv, private brev fra Nobelkomitéens medlemmer, utenriksminister Kohts dagbøker, (samt et utvalg aviser). Tyske kilder som ligger til grunn for arbeidet er dokumenter fra Gestapo, fra riksmønstret for folkeopplysning og propaganda, fra rikskanselliet, fra utenriksministerens kontor, fra NSDAPs utenrikspolitiske kontor og fra riksføinansministeriet. Jeg har dessuten brukt (utklipp fra en rekke tyske aviser), den tyske sendemann Sahms dagbøker samt en rekke private brev fra emigrantene som kjempet for at Ossietzky skulle få fredsprisen.

⁸ Nobelinstituttet (NI) Oslo, Redegjørelser på Nobels fredspris 1931-1939, ss. 11-12.

⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (AA) Bonn, 212 A III, brev fra von Behr til AA, 5-12-1934.

¹⁰ Ludwig Hoffmann et. al.: *Kunst und Literatur im antifaschistischen Exil 1933-1945*, bd. 5, Leipzig, 1980, s. 510.; OA Oldenburg, fra IfZ München, ED 192/3, *Nachlass Hilde Walter: «Kommentare und ergänzende Informationen»*, ss. 5-7.

¹¹ AA Bonn, 212 A III, brev fra AA til «Der Volksverbund für das Deutschtum im Ausland, 31-8-1935 og R 52311, brev fra AA til de tyske ambassadene i Paris og Warszawa og legasjonene i Brüssel, Helsinki og Praha, udatert, men høyst sannsynlig fra mellom 10. og 14. februar 1936 da dokumentene i mappen er ordnet kronologisk.

¹² Ossietzkyarchiv (OA) Oldenburg, fra AA Bonn, Akte Inland, II A/B betr. Carl von Ossietzky, 1934-1937, brev fra Gestapo til AA, 10-9-1934; AA Bonn, R 99185, brev fra Gestapo til AA, 30-7-1935; OA Oldenburg, fra tidligere Institut für Marxismus Leninismus, nå Verbund Archiv Bibliothek Technische Werkstätten beim Parteivorstand der PDS, Berlin, st 47/8, Bd. 1: «Interne Anweisung des Chefs der geheimen Staatspolizei, 18-10-1934 og 47/9 Bd. 1: «Antwort auf die Anweisung des Chefs der geheimen Staatspolizei vom 18/10», 2-11-1934 og «Chef für der geheimen Staatspolizei an das AA», 10-11-1934.

¹³ AA Bonn, 212 A III, brev fra den tyske legasjonen i Oslo til Aschmann, 8-2-1936.

¹⁴ Brev fra Willy Brandt til Hilde Walter, 4-12-1935 i Oldenburger Universitätsreden nr. 20: Willy Brandt, die Nobelpreiskampagne für Carl von Ossietzky, ss. 28-29; Hilde Walter 1969, s. 25; Den Friedenspreis für Ossietzky! Unterhaltung mit Sigurd Hoel i *Pariser Tageszeitung*, 14-11-1936, sitert fra Ludwig Hoffmann et. al., 1980, s. 551.

¹⁵ For en nærmere drøfting av Walters hypoteser, se min hovedfagsoppgave, ss. 60-65.

¹⁶ Dette sitatet er hentet fra Ludwig Hoffmann m.fl., 1989 og Hilde Walter: *Aus der Chronik des Nobelpreises für Carl von Ossietzky, Politik und Zeitgeschichte fra Aus Politik und Zeitgeschichte, bilag til tidsskriftet Das Parlament, 4. oktober 1969, s. 28. I ordlyden, men ikke i innhold, skiller sitatet seg sterkt fra en avskrift av talen fra radioen som ble offentliggjort i Die neue Weltbühne. Se OA, Oldenburg Bericht über eine Göbbels-Rede i Die neue Weltbühne, 19-3-1936.*

- ¹⁷ *NI Oslo, gestapodokumenter om Carl von Ossietzky, brev fra Heydrich til Göring, 22-5-1936, trykket i Kurt Grossmann: Ossietzky ein deutscher Patriot, München/ Frankfurt a. M., 1963, ss. 497-502.*
- ¹⁸ *Richard von Soldenhoff, 1988, s. 323.*
- ¹⁹ *Maud von Ossietzky: När Ossietzky fick nobelpriset i Göteborg Handels- og Sjøfarts-Tidning, 8-12-1947, sitert fra Richard von Soldenhoff, 1988, s. 311.*
- ²⁰ *For en nærmere drøfting av omstendighetene rundt intervjuet. Se min hovedfagsoppgave, ss. 69-71.*
- ²¹ *Bundesarchiv (BA) Koblenz, NS 43 «Bericht aus Norwegen», 14-11-1936, ss. 11-13.*
- ²² *AA Bonn, R 99486, brev fra den tyske sendemannen i Oslo til AA, 22-11-1935; Hilde Walter, 1969, s. 25.*
- ²³ *Elke Suhr, 1988, s. 236.*
- ²⁴ *Robert Ferguson: Gåten Knut Hamsun, Oslo 1988, s. 347.*
- ²⁵ *NI Oslo, utdrag fra Kohts arbeidsdagbok 18-11-1935 og «Halvdan Koht i brev», 11-11-1936 o*
- ²⁶ *Hilde Walter 1969, s. 30.*
- ²⁷ *Hallvard Rieber-Mohn, 1974, s. 93.*
- ²⁸ *NI Oslo, innadgående korrespondanse, 1936, J.nr. 580, brev fra Koht til Nobelkomitéen, 9-11-1936. Kohts brev ble offentliggjort i avisene.*
- ²⁹ *Internationaal Instituut voor sociale Geschiedenis (IISG) Amsterdam, Mappe 3, brev fra Helmut von Gerlach til Christian Lange, 30-12-1934 og Mappe 26, brev fra Mimmi Sverdrup Lunden til Hilde Walter, 15-11-1936; Willy Brandt: Fünfzig Jahre danach: Die Nobelpreiskampagne für Carl von Ossietzky i Dirk Grathoff, Gerhard Kraiker (hrsg.), 1991, ss. 280, 283 og 285.*
- ³⁰ *IISG Amsterdam, OA, Mappe 23, Nationalisten im Nobelinstitut i Die Front, 5-8-1936.*
- ³¹ *Hans Adolf Jacobsen: Nationalsozialistische Aussenpolitik, 1933-1938, Berlin/ Frankfurt a. M., 1968, ss.18-19.*
- ³² *BA Koblenz, Kl. erw. 502: Nachlass Sahm, dagbok, 25-11-1936; AA Bonn, R 52312, telegram fra von Neurath til den tyske legasjonen i Oslo, 25-11-1936.*
- ³³ *En démarche er et diplomatisk uttrykk som innebærer en regjerings muntlige protest overfor et annet land gjennom regjeringens diplomatiske utsending. Se*

Fritz Bleiber: Handwörterbuch der deutschen Diplomatie und Aussenpolitik, Darmstadt 1959, s. 65.

³⁴ *Se min hovedfagsoppgave, kap 7.*

³⁵ *Halvdan Koht: For fred og fridom i krigstid 1939-1940, Oslo, 1957, ss. 53-54.*

³⁶ *AA Bonn, R 52312, brev fra von Grundherr til den tyske legasjonen i Oslo, 19-11-1936.*

³⁷ *Innstilling fra Müller til Göring, sitert fra Sigurd Evensmo og Eilert Eriksen: Dokumenter fra ruinene. Gestaporapporter til Göring, funnet og lagt frem av norske journalister, Oslo, 1946, ss. 25-26.*

³⁸ *BA Koblenz, Kl. erw. 502: Nachlass Sahn, dagbok, 16-12-1936.*

³⁹ *UD Oslo, gr. 47, avd. D, sak 113, brev fra Scheel til UD, 1-1-1937; AA Bonn, R 52313, «Reichsgesetzblatt Teil I, Nr. 33», 16-3-1937.*

⁴⁰ *Forbudet mot at tyskere mottar Nobelpris i Aftenposten, 1-2-1937.*

⁴¹ *Kjærkomment for Hitler å bli kvitt Nobelprisen i Dagbladet, 1-2-1937.*

⁴² *BA, Koblenz, brev fra statssekretær i rikskanselliet og innenriksdepartementet Lammers til Neurath, 13-2-1937. Takk til Christoph Schottes for materialet!*

⁴³ *BA Koblenz, kl. erw. 502, Nachlass Sahn, dagbok, 16-12-1936; Riksarkivet (RA) Stockholm, UDs arkiv, P 40 A, «nobelprisen», brev fra den svenske sendemannen i Berlin til utenriksminister Sandler, 19-3-1937. Takk til Christoph Schottes for materialet!*

⁴⁴ *BA Koblenz, brev fra Lammers, statssekretær i rikskanselliet og innenriksdepartementet, til Neurath, 13-2-1937. Takk til Christoph Schottes for materialet!*

⁴⁵ *BA Koblenz, R 43/ II 839, Svensk Förfatningssamling nr. 781-783, 24-9-1937.*

⁴⁶ *Arne Stai, 1978, s. 88.*

⁴⁷ *AA Bonn, R 552312, telegram fra Sahn til AA, 25-11-1936.*

⁴⁸ *AA Bonn, 219 H 6, bd. 4, brev fra Hildrich til Reichwirtschaftsministerium, 5-2-1937.*

⁴⁹ *UD Oslo, gr. 47, avd. F, sak 6, brev fra Scheel til UD, 4-6-1937 og notat av Stang, 4-6-1937.*

⁵⁰ *BA Koblenz R 55/ 104, notat av Züchner i Reichsministerium für*

Volksaufklärung und Propaganda, 11-3-1937 og 2-6-1937 og notat av Kohler i Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda, 3-8-1937.

⁵¹ *UD Oslo, gr. 47, avd. F, sak 6, brev fra Scheel til UD, 4-6-1937.*

⁵² *AA Bonn, 195 Prot. 3, brev fra Mackensen til Sahn, 10-6-1937.*

⁵³ *Stortingets arkiv (SA) Oslo, hemmelige stortingsforhandlinger, 27-1-1938, s. 22.*

⁵⁴ *SA Oslo, hemmelige Stortingsforhandlinger, 27-1-1938, s. 19.*

⁵⁵ *AA Bonn, 195 Prot 3, brev fra Sahn til AA, 23-3-1937 og 13-4-1937 og R 99486 brev fra Sahn til AA, 25-5-1937.*

⁵⁶ *UD Oslo, gr. 47, avd. F, sak 6, notat av Stang 4-6-1937 og notat av Koht 9-6-1937 og gr. 47, avd. D, sak 113, notat av Aubert, 3-7-1937.*

⁵⁷ *UD Oslo, gr. 47, avd. F, sak 6, note av Koht, 9-6-1937.*

⁵⁸ *UD Oslo, gr. 47, avd. F, sak 6, brev fra Koht til Scheel, 9-6-1937.*

⁵⁹ *UD Oslo, gr. 47, avd. D, sak 6, konsept diktert 23-6-1938 og utklipp fra Fylkingen, 22-7-1938.*

⁶⁰ *SA Oslo, hemmelige Stortingsforhandlinger, 27-1-1938, ss. 10-11.*

⁶¹ *UD Oslo, gr. 47, avd. D, sak 113, konsept diktert 23-6-1938. Klargjøringen skjedde da Norge i juni 1938 gjorde framstøt for å få gjenopprettet ordenssamkvemmet mellom de to landene.*

⁶² *AA Bonn, 195 prot. 3, brev fra Sahn til AA, 10-6-1937 og brev fra Bülow-Schwante til Sahn, 22-6-1937; UD Oslo, gr. 47, avd. D, sak F, notat av Koht 6-7-1937.*

⁶³ *AA, Bonn, 195 Prot. 3, notat av Sahn, 30-7-1937.*

⁶⁴ *AA Bonn, 195 Prot. 3, brev fra Sahn til von Mackensen, 23-10-1937.*

⁶⁵ *AA Bonn, 195 Prot. 3, brev fra ingeniør F. Heyerdahl til Sahn, 28-2-1938 og brev fra Sahn til Bülow-Schwante, 15-3-1938.*

⁶⁶ *UD Oslo, gr. 47, avd. D, sak 113, notat av W.M. Johannesen, 14-9-1937.*

⁶⁷ *AA Bonn, 195 Prot. 3, brev fra Neurath til Meissner, 10-8-1937.*

⁶⁸ *AA Bonn, 195 Prot. 3, brev fra Bülow-Schwante til Sahn, 25-3-1938.*

⁶⁹ *UD Oslo, gr. 47, avd. F, sak 6, brev fra Stang til UD, 26-7-1937.*

⁷⁰ *RA Oslo, generalstabens arkiv, topografisk avdeling, prot nr. 51, brev fra*

ukjent avsender til forsvarsdepartementet, hæren, 24-4-1937 og prot. nr. 292, stipendierapporter.

⁷¹ Arne Stai, 1978, s. 88.

⁷² SA Oslo, hemmelige stortingsforhandlinger 27-1-1938, s. 12. Saken omtales ikke i de tre avisene jeg har gjennomgått: Aftenposten, Dagbladet og Nationen.

⁷³ SA Oslo, hemmelige stortingsforhandlinger, 27-1-1938, ss. 8-40.

⁷⁴ AA Bonn, 195 Prot. 3, notat av Weiszäcker, 7-6-1938; UD Oslo, gr. 47, avd. F, sak 6, brev fra Stang til UD, 16-7-1938 og gr. 47, avd. D, sak 113, usignert konsept, 23-6-1938.

⁷⁵ Heinrich Sprenger: Heinrich Sahn. Kommunalpolitiker und Staatsmann, Berlin/ Köln, 1969, s. 275.

⁷⁶ Halvdan Koht, 1957, s. 54.

⁷⁷ UD Oslo, gr. 47, avd. D, sak 113, utklipp fra fortrolig referat fra utenriksministermøte i København, 22 til 24-7-1938.

⁷⁸ UD Oslo, gr. 47, avd. D, sak 113, utklipp fra Morgenavisen, 16-8-1938 og gr. 49, avd. F, sak 6, utklipp fra Nationen, 20-7-1938, Dagposten, 21-7-1938, Stavanger Aftenblad, 22-7-1938, Fylkingen, 22-7-1938.

⁷⁹ Olav Riste: Isolasjonisme og stormaktsgarantiar i Forsvarsstudier 3/ 1991, s. 8.

⁸⁰ AA Bonn, 195 Prot. 3, brev fra Sahn til AA, 24-8-1937. Dette skal Kong Haakon i følge Sahn ha uttalt til Selmer, leder for den tysk-østerriske foreningen i Norge. Jeg har ikke funnet noe om denne uttalelsen i andre kilder og må derfor ta visse forbehold med hensyn til uttalelsens riktighet. Uttalelsen har gått gjennom to ledd før den har blitt nedtegnet. Det er dessuten uklart om uttalelsen, dersom den stemmer, ga uttrykk for Kongens eller Regjeringens holdning.

⁸¹ Ernst von Weiszäcker i brev, 9-3-1933, Leonidas Hill (hrsg.): Die Weiszäcker-Papiere 1933-1950, Frankfurt/ Berlin/ Wien, 1974, s. 61.

⁸² Paul Seabury: Die Wilhelmstrasse, die Geschichte der deutschen Diplomatie 1930-1945, 1956, s. 58; Paul Seabury: Ribbentrop and the German Foreign Office i Political Science Quarterly, nr. 66, 1951, ss. 534- 535.

⁸³ Hans-Adolf Jacobsen, 1968, s. 252.

⁸⁴ Paul Seabury, 1956, ss. 51-54.

⁸⁵ Hans-Adolf Jacobsen, 1968, ss. 263, 302; Paul Seabury, 1951, ss. 536-538.

- ⁸⁶ Jeg tar likevel forbehold da et typisk trekk for Tjenestested Ribbentrop var mangel på orden og arkiver. Se Hans Adolf Jacobsen, 1968, s. 301.
- ⁸⁷ Ian Kershaw: *The nazi dictatorship, problems and perspectives of interpretation*, London/ New York/ Melbourne/ Auckland, 1989, ss. 61-65.
- ⁸⁸ Peter Diehl-Thiele, 1969, s. 4-7; Joachim von Ribbentrop, 1951, s. 131.
- ⁸⁹ Se Ian Kershaw, 1989, ss. 65-69.
- ⁹⁰ Ernst von Weizsäcker, 1950, ss. 128-129.
- ⁹¹ Erich Kordt: *Nicht aus den Akten..., die Wilhelmstrasse in Frieden und Krieg, Erlebnisse, Begegnungen und Eindrücke 1928-1945*, Stuttgart, 1950, s. 92; Paul Schmidt: *Statist auf diplomatischer Bühne*, Bonn 1949, s. 559, sitert fra Pietro Gebore, 1964, s. 261.
- ⁹² Gordon A. Craig, Felix Gilbert (ed.): *The Diplomats 1919-1939*, bd. 2, New York, 1965, s. 409; Paul Seabury, 1966, ss. 139-140, 145, 239.
- ⁹³ Ernst von Weizäcker, 1950, s. 144.
- ⁹⁴ Max Weber, utvalg ved Egil Fivelstad, 1971, s. 33.
- ⁹⁵ Hans-Adolf Jacobsen: *Zur Rolle der Diplomatie im Dritten Reich* i Klaus Schwabe (hrsg.): *Das diplomatische Korps 1871-1945, Bündinger Forschungen zur Sozialgeschichte*, Boppard am Rhein, 1985, s. 173.
- ⁹⁶ Hans Mommsen: *Beamtentum im dritten Reich*, Stuttgart, 1966, s. 122.
- ⁹⁷ Se Heinrich Sprenger, 1969.
- ⁹⁸ Heinrich Sprenger, 1969, s. 271.
- ⁹⁹ Heinrich Sprenger, 1969, s. 271.
- ¹⁰⁰ Heinrich Sprenger, 1969, ss. 273, 297.
- ¹⁰¹ Einhart Lorenz: *Exil in Norwegen*, Baden-Baden, 1992, s. 41.
- ¹⁰² Halvdan Koht, 1957, ss. 54, 55.
- ¹⁰³ SA Oslo, *hemmelige Stortingsforhandlinger, Kohts utenrikspolitiske meddelelse*, 27-1-1938.